

de Strandloper

46e jaargang • nummer 3 september 2014

Vereniging voor Natuur
& Vogelbescherming
Noordwijk

foto: René van Rossum

Vereniging voor Natuur- en Vogelbescherming Noordwijk

Bestuur

P.J. Spierenburg (Peter), voorzitter, Hercules 88, 2221MD Katwijk voorzitter@strandloper.nl
G.C.H.A. Hageman (George), secretaris, Van Struykstraat 27, 2203HC Noordwijk 071-3617510
secretaris@strandloper.nl
K. Vegter (Koene), penningmeester, Golfweg 39, 2202 JH Noordwijk penningmeester@strandloper.nl
A. Swanen (Anneke), Waterkers 69, 2231 DN Rijnsburg a.swanen@ziggo.nl
S. van der Meij (Sam), Johannes Poststraat 11, 2231GT Rijnsburg s&fvandermeij@kpnmail.nl

Contributie € 10,- (minimaal) per jaar.

Rekeningnummer: NL39INGB0002573795 t.n.v. Vereniging voor Natuur- en Vogelbescherming Noordwijk.
Bij de eerste Strandloper van het nieuwe jaar wordt een acceptgiro meegestuurd.

Ledenadministratie

Adreswijzigingen en aanmelden nieuwe leden: K. Vegter, Golfweg 39, 2202 JH Noordwijk
penningmeester@strandloper.nl

De Strandloper

De Strandloper is het kwartaalblad van de Vereniging voor Natuur- en Vogelbescherming Noordwijk.

Oplage : 600 exemplaren.

De redactie bestaat uit: H. de Bruijn, C. Erkelens, W.J. Kuijper en C.M.J. Verweij.

Inleveren kopij: Stakman Bossestraat 68, 2203 GL Noordwijk

of via E-mail: keeserkelens@hotmail.com of redactie@strandloper.nl

Bezorging: Jan Jacobs, Prins Bernardstraat 7, 2202 LD Noordwijk, Telefoon: 071-3610396
jan-jacobs@zonnet.nl

Homepage vereniging: <http://www.strandloper.nl>

Het laatst verschenen nummer van de Strandloper en oude nummers zijn ook te downloaden vanaf onze website.

Jan Verwey Natuurcentrum

Het Jan Verwey Natuurcentrum is gevestigd in de bibliotheek van Noordwijk, Zilver schoon 20, 2201 SX Noordwijk. Onze uitgebreide natuurbibliotheek, die regelmatig wordt aangevuld met nieuwe uitgaven, heeft hier ook een plaats gekregen. Informatie over de natuur in en rond Noordwijk wordt gegeven met behulp van informatiepanelen en informatieve stands.

Voor groepsbezoek (schoolklassen en dergelijke) is het centrum het gehele jaar geopend. Contactadres: janverweycentrum@strandloper.nl

Het Natuurcentrum is verder geopend tijdens de inloopochtenden op iedere eerste zaterdag van de maand tussen 10.00 en 12.00 uur. Zie hiervoor ook de bijgesloten agenda.

De Strandloper wordt gedrukt op FSC® gecertificeerd papier.

Druk: Multicopy, Katwijk

Sluitingsdatum inleveren kopij voor De Strandloper 46e jaargang nummer 4: 10 november 2014

Niets uit dit tijdschrift, met uitzondering van korte citaten, mag worden gereproduceerd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt in welke vorm dan ook, zonder schriftelijke toestemming van het bestuur van de Vereniging voor Natuur- en Vogelbescherming Noordwijk.

Inhoud:

Voorplaat: foto en opmaak René van Rossum	pag. 1
Activiteitenagenda, George Hageman, Peter Spierenburg	pag. 4
Bestuursmededelingen, George Hageman, Peter Spierenburg	pag. 7
Najaarscursus “Vogels in de winter en Vogeltrek 2014”, Dineke Kistemaker	pag. 9
Nieuw in de Jan Verwey Bibliotheek, Jelle van Dijk	pag. 10
• Remco Daalder 2014. De Gierzwaluw	
• John A.M. Janssen & Joop H.J. Schaminée 2003. Habitattypen	
• Boeken geschonken door leden.	
De Spreeuw in Noordwijk-Binnen in 2014, Hein Verkade	pag. 12
Meester De Boer, de eerste Noordwijkse florist, Jelle van Dijk	pag. 16
Natuurbelevingen in Zweden, Kees Verweij en Dineke Kistemaker	pag. 20
Lofoten, Maaïke en Hein Verkade	pag. 24
Rondje Groen, W. Andelaar	pag. 27
Aankondiging Landelijke Dag 2014 SOVON	pag. 28
Nacht van de Nacht, Sonja Raaijmakers Natuur- en Milieufederatie Zuid-Holland	pag. 29
Waarnemingen april, mei en juni 2014, Peter Spierenburg	pag. 30

Zomertaling

foto René van Rossum, genomen in Rijnfront Oegstgeest

Tegenwoordig krijgen we deze prachtige eend zelden meer te zien. Tot zo'n 10 jaar geleden zag je er nog wel eens eentje in de hooilanden van de Polder Hoogeweg en de Elsgeesterpolder. Maar in graslanden waar de mestinjector al na ruim een maand wordt gevolgd door de maaimachine is geen plaats meer voor deze grondbroeder. Ook de variatie in oever- en waterplanten waar deze soort zo op gesteld is, zien we steeds minder. Het ziet er daarom naar uit dat de Zomertaling in ons land alleen nog zal overleven in graslanden die als natuurreservaat worden beheerd.

De Zomertaling overwintert ten zuiden van de Sahara, met name in het overstromingsgebied van de Niger. Daar worden er veel met netten gevangen voor de plaatselijke consumptie.

Gelukkig broeden er nog steeds veel Zomertalingen in NO-Europa, zoals in Finland.

(JvD)

Activiteitenagenda

Inloopochtenden

Zaterdag 6 september	10.00 – 12.00 uur
Zaterdag 4 oktober	10.00 – 12.00 uur
Zaterdag 1 november	10.00 – 12.00 uur
Zaterdag 6 december	10.00 – 12.00 uur

Jeugdactiviteiten

De jeugdactiviteiten zijn bestemd voor de jeugd van 6-12 jaar, tenzij anders vermeld. De kosten bedragen € 1 per kind. Deelnemen is alleen mogelijk na aanmelden via het e-mail adres: jeugdnatuurclub@strandloper.nl. Je krijgt een e-mail ter bevestiging. In verband met de maximale groepsgrootte, is het helaas niet mogelijk deel te nemen zonder aanmelding vooraf!

De meeste binnenactiviteiten van de jeugdclub vinden plaats in het Jan Verwey Natuurcentrum, Zilverschoon 20 in Noordwijk.

Spinnen excursie foto: Piet Broekhof

Spinnen!

Zaterdag 6 september

Tijd: 10.00 – 11.30 uur Verzamelpunt: Nieuw-Leeuwenhorst, ingang Westeinde. Ja, je leest het goed ... Spinnen!

Met een spinnenspecialist gaan wij ons verdiepen in de wonderlijke leefwereld van de spin. Wist je dat je met behulp van een stemvork, paraplu en plantenspuit veel te weten kunt komen over deze dieren? Mocht je zelf een loeppotje hebben, neem dat dan mee.

Herfstnatuurspel

Woensdag 22 oktober

Inschrijving: 13.00 – 14.30 uur

Start: Ingang Nieuw-Leeuwenhorst aan het Westeinde.

Deelname aan deze activiteit is gratis en er hoeft niet van te voren aangemeld te worden. De educatieve werkgroep heeft een spannende speurtocht met 26 opdrachten in het bos uitgezet. Bij elke opdracht is een letter te verdienen. Op het

eind kun je een slagzin samenstellen, die te maken heeft met het thema van dit jaar nl *Kringloop*.

Aan het Westeinde is beperkte parkeerruimte. Verzoek: Kom op de fiets!

Struinen in de duinen foto: Annet de Willigen

Struinen in de duinen

Zaterdag 29 november

Tijd: 9.30 – 11.00 uur Plaats: verzamelen aan het Malotenpad aan de Duinweg.

In het duin is heel veel te zien en te ontdekken. Met onze gids Robert Sluijs gaan wij op zoek naar dieren sporen, planten en vogels. Zullen we net als vorige keer de vos zien? Ga mee en leer over de bijzonderheden van dit duingebied.

Herfstnatuurspel 2013 foto: Wil Heemskerk

Excursies

Het algemene e-mail adres voor informatie over of aanmelden voor de excursies is:
excursies@strandloper.nl

Waddenweekend Vlieland

Vrijdag 12 september - zondag 14 september
Het waddenweekend gaat dit jaar naar het bij velen geliefde Vlieland. We verblijven in groepsaccommodatie 't Westend. Vlieland is een uitermate soortenrijk vogeleiland. Het heeft verschillende biotopen. De Waddenzee is in september het gebied waar veel vogels komen 'bijtanken', om hun reis naar het zuiden succesvol voort te zetten. In natuurgebied de Kroonspolders vinden we soorten die aan zoet water zijn gebonden. Daarnaast worden deze polders gebruikt als rustplaats bij vloed. Het eiland wordt fietsend en te voet verkend. Het waddenweekend is voor iedereen geschikt, van beginnend vogelaar tot expert. De kosten bedragen € 100. Aanmelden via excursies@strandloper.nl.

Eurobirdwatch

Zaterdag 4 oktober
Tijd: 8.00 - 11.00 uur Plaats: Coepelduynen bij Rinus zijn trap (vanaf 't Laantje)
In geheel Europa worden op deze dag trekvogels geteld. Wat je te zien krijgt, hangt sterk af van de weersomstandigheden. Droog weer bij een zuidelijke wind is meestal goed voor veel vogels en leuke soorten. Naast algemene soorten als Spreeuw, Vink en Zanglijster is er ook kans op Sperwer, Grote Gele Kwikstaart en Appelvink.

Vogels in de Kop van Noord-Holland

Zaterdag 8 november
Tijd: 9.00-16.00 uur Plaats: vertrek vanaf de Northgohal
Eerst rijden we naar de Hondsbossche Zeewering. De voet van de zeedijk is al onder het zand verdwenen in het kader van de kustversterking! Maar in De Putten aan de landzijde zijn altijd veel vogels te zien. Hierna richting Den Helder en vervolgens naar Wieringen. Ongetwijfeld zullen we veel ganzen, eenden en steltlopers te zien krijgen.

Terug door de Wieringermeer waar de eerste Kleine Zwanen aanwezig zullen zijn. Opgeven bij excursies@strandloper.nl of bij Rien Sluijs (071-3610945).

Foto: George Hageman

Vogels in het Deltagebied

Zondag 28 december
Tijd: 8.00-17.00 uur Plaats: vertrek vanaf de Northgohal
Voor veel vogels en veel soorten moet je in de winter naar het Deltagebied gaan. De goede gebieden kun je op één dag onmogelijk allemaal bezoeken. Welke keuze dit jaar wordt gemaakt, laten we afhangen van bijzondere soorten, maar zeker is dat de Brouwersdam op het programma zal staan. Opgeven via excursies@strandloper.nl of bij Jelle van Dijk (071-3610833).

Deltagebied excursie 2013 foto: Jos Zonneveld

Eurobirdwatch 2013 foto: George Hageman

Lezingen

Elke laatste vrijdag van de maand in voor- en najaar vindt een lezing plaats in het Jan Verwey Natuurcentrum, adres: Zilverschoon 20. Voor deze vaste vrijdagavondlezingen geldt:

- De toegang is gratis. De zaal gaat open om 19.30 uur. Vol = vol
- Wie zeker wil zijn van een plaatsje, kan dit voor 2 euro per persoon reserveren via lezingen@strandloper.nl (Gepast) betalen aan de deur.

NB. De toegangskaarten voor de eventuele extra lezingen, die we organiseren met Boekhandel Van der Meer en de Bibliotheek Noordwijk, zijn verkrijgbaar bij de boekhandel, in de bibliotheek en op de avond zelf aan de zaal. De kosten daarvoor zijn € 5 per kaartje. Je kunt de kaartjes hiervoor niet reserveren via het lezingen-email adres. Dat is alleen voor de vaste vrijdagavondlezingen.

Mauritius - eiland van orchideeën

Vrijdag 26 september

Aanvang: 20:00 uur Plaats: Jan Verwey Natuurcentrum, Zilverschoon 20

Bij Mauritius denk je meteen aan de uitgestorven Dodo. Toch is de natuur hier springlevend. Samen met La Réunion en Rodrigues vormt Mauritius in het zuiden van de Indische Oceaan de eilandengroep de Mascarenen. Door de miljoenen jaren van isolatie hebben de Mascarenen hun eigen, bijzondere planten- en dierenleven ontwikkeld. Zo komen er meer dan 150 soorten orchideeën voor. Die hebben een onweerstaanbare aantrekkingskracht op **Rogier van Vugt**. Hij is als orchideeënspecialist verbonden aan de Leidse Hortus Botanicus. Met zijn reizen naar de Mascarenen verzamelde hij een schat aan kennis over de bijzondere natuur van de eilanden. Laat u verrassen door de pracht van de orchideeën en de paradijselijke planten- en dierenwereld van Mauritius en La Réunion.

Ijsvogel (man) foto: Jeroen Stel

Het verborgen leven van de Ijsvogel

Vrijdag 31 oktober

Aanvang: 20:00 uur Plaats: Jan Verwey Natuurcentrum, Zilverschoon 20

De Ijsvogel is voor velen de mooiste vogel van Nederland. Er één zien is altijd een buitenkans. Ook rond Noordwijk zijn ze te vinden, als strenge winters

tenminste geen roet in het water gooien. Ijsvogelkenner **Jelle Harder** volgt deze bijzondere vogel al jaren. Wat speelt zich af in het leven van een Ijsvogel? Hoe ontwikkelt de ijsvogelstand zich? Hoe kan de mens de Ijsvogel helpen aan meer broedgelegenheid? Vanavond zal hij ons hier aan de hand van zijn ervaringen in de Gooi- en Vechtstreek over vertellen. Ook kijken we naar de prachtige film van Cees van Kempen over hoe Ijsvogels zich redden in een stadse omgeving.

Rond de zuidpunt van Zuid Amerika

Vrijdag 28 november

Aanvang: 20:00 uur Plaats: Jan Verwey Natuurcentrum, Zilverschoon 20

Het zuiden van Zuid-Amerika ligt als een wig tussen twee oceanen. Ten oosten liggen de vogelrijke Falklands, ten westen het mysterieuze Paaseiland. In Zuid-Amerika zelf ligt Patagonië een desolaat landschap dat zich uitstrekt van de grillige pieken van de Torres del Paine in Chili tot de eindeloze pampa's van Argentinië. **Jack Folkers**, wereldreiziger en fotograaf, bereisde al deze afgelegen plekken. Met een paar grote sprongen reizen we met hem mee. We bezoeken pinguïnkolonies, bekijken reusachtige zeeolifanten en maken kennis met de brutale "Johnny Rook", een nogal nieuwsgierige en brutale roofvogelsoort. In klank en beeld maken we kennis met deze bijzondere uithoek van het Zuid-Amerikaanse continent.

©Fred van Wijk

Canada

Vrijdag 30 januari

Aanvang: 20:00 uur Plaats: Jan Verwey Natuurcentrum, Zilverschoon 20

De natuur in Canada is van een schoonheid en uitgestrektheid die moeilijk te bevatten is. Je reist er door spectaculaire landschappen en elk moment kan groot wild je weg kruisen. Als bewoner van de Veluwe heeft natuurfotograaf **Fred van Wijk** een bijzonder oog voor grote zoogdieren en het landschap waarin ze leven. Vanavond kijken we met hem mee op zijn reis door het westen van Canada. We volgen de weg van het water vanaf de eeuwig besneeuwde bergtoppen en gletsjers van de Canadese Rocky Mountains, via watervallen, bergmeren en rivieren naar de kust en de Stille Oceaan. Leefgebied van Wapiti's, beren en Orca's. Onderweg passeren we de nationale parken Banff, Jasper en Kootenay in de Rocky Mountains, om te eindigen op Vancouver Island.

Bestuursmededelingen september 2014

Vrijdag 20 juni heeft een aantal raadsleden en commissieleden nader kennis gemaakt met onze vereniging. In het Jan Verwey Natuurcentrum werd een tiental mensen verwelkomd. Voorzitter Peter Spierenburg liet aan de hand van een presentatie zien wie we zijn, wat we belangrijk vinden en wat we doen. Na een korte rondleiding door het centrum volgde een “rondje natuur”: op de fiets langs een aantal markante natuurlocaties, van onze unieke duinen tot de alledaagse mussen in het dorp. Om alles nog eens rustig na te kunnen lezen, kregen de aanwezigen het boek “Tussen tulpen en de zee” aangeboden. De kennismaking en gedachtewisseling waren zeer geanimeerd; er was veel belangstelling voor het werk van onze vereniging. Het bestuur hoopt dat we in de komende raadsperiode nog vaak kunnen meedenken over zaken die de natuur in en rondom Noordwijk aangaan.

Welkomstwoord in het JVNC foto: George Hogeman

Verderop een roze zee van Dagkoekoeksbloemen, afgewisseld met het Gele raapzaad. Onder de N206 door belandden we in Oud Leeuwenhorst, waar vroeger een in 1261 gesticht Cisterciënzer nonnenklooster met deze naam heeft gestaan. Op het eilandje van Fagel was de Kleine Karekiet mooi te horen en te zien. Aan de oevers van de ringsloot stonden o.a. Rode waterereprijs, Beekpunge en Moerasvergeet-mij-nietje. Op de weg terug vonden we ook nog Knopig helmkruid en Veelkleurig vergeet-mij-nietje.

Op 14 juni gingen 13 deelnemers van de jeugdnatuurclub met Hein Verkade en Rien Sluijs naar de boerenwaluwkolonie in Oud Leeuwenhorst. Op de boerderij van Wassenaar wordt al jaren onderzoek gedaan naar het broedsucces van deze mooie zomervogels. Elke week worden alle eitjes en jongen geteld, door met een spiegeltje in de nestjes te kijken. In de oude stal waren weer veel boerenwaluwnesten met eieren of jongen. Helaas waren er ook nesten leeg en dat was het werk van een Ekster. Op de weilanden rondom waren de Boerenwaluwen op insectenjacht.

Blauwborst wordt geringd foto: Annet de Willigen

Op zaterdag 17 mei heeft de jeugdnatuurclub een bezoek gebracht aan het Vogelringstation in de Amsterdamse Waterleiding Duinen. Zeven deelnemers hebben een fantastische ochtend beleefd. De Blauwborst was net gevangen en even later belandden ook de Braamsluiper en de Tuinfluiter in het net. De kinderen kregen veel informatie over het belang van het ringen, soorten netten, determineren enz. Tot slot nog een kijkje in de aalscholverkolonie. Een uniek uitje.

Op een mooie zondagochtend (18 mei) verzamelden zich 13 mensen bij het Koetshuis aan de Gooweg voor een wandeling over Nieuw Leeuwenhorst, Klein Leeuwenhorst en tenslotte Oud Leeuwenhorst. Er was naast flora en fauna veel aandacht voor de historie van het landgoed. Op Nieuw Leeuwenhorst werden Zanglijster, Zwartkop en Nachtegaal gehoord. De flora toonde ons: Pinksterbloem, Gewone salomonszegel, bloeiende Brem en Vogelpootje, waarvan de bloemetjes door een loepje mooi te zien waren. Aan de overkant van de Gooweg, in Klein Leeuwenhorst, zagen we een van de kleinste plantjes van Nederland: Kleine leeuwenklauw.

Boerenwaluw jongen op het nest foto: Annet de Willigen

De vangst van de slootjesexcursie foto : Annet de Willigen

De inmiddels traditionele slootjesexcursie onder leiding van Wim Kuijper is altijd een succesnummer. Ook dit jaar weer. Op zaterdag 28 juni, bij stralend weer, stonden 18 kinderen met schepnet klaar aan de Varkensboslaan (achter landgoed Offem). Er is heel veel gevangen: kikkervisjes in alle stadia, salamanders, Grote waterkever, Tiendoornig stekelbaarsje, Voorntjes, Libellenlarven, Bootmannetjes en wantsen. Op het laatste moment ook nog de Waterschorpioen. De kinderen hebben ook nog allerlei zwerfafval uit het water gehaald. Kortom: Leerzaam, nuttig en leuk. Aan het eind gingen alle diertjes weer terug het water in. Tot volgende jaar. Op dezelfde zaterdag 28 juni ging een groep van 17 mensen op excursie naar het natuurgebied de Groene Jonker, gelegen tussen Zevenhoven en Noorden.

De Groene Jonker foto: Wil Heemskerk

Hier zijn het hele jaar door veel vogels te zien. Enkele deelnemers hadden net de vogelgeluidencursus gevolgd en wilden dat in praktijk brengen. Direct bij het parkeerterreintje werd de Blauwborst mooi gezien. Verderop vanuit het riet klonk de zang van Rietzanger, Rietgors, Kleine Karekiet en Snor. Overvliegend werden Purperreiger en Zwarte Ibis waargenomen. Van de steltlopers vielen vooral de Kemphanen op, sommige nog met een mooie kraag en sterk verschillend in kleur. Overige waarnemingen: Tureluur, Witgat, Kievit, Scholekster, Lepelaar, Vissdief, Waterral, Witte Kwikstaart en heel veel Grauwe Ganzen en Kokmeeuwen. Op de valreep als mooie afsluiting een Boomvalk.

Zondag 20 juli bezochten 11 deelnemers de duinen van Berkheide. Men wandelde vanaf hotel Duinoord naar de voedselarme kalkmoerassen van de “Katwijkse Kalahari”. Bij de poel achter het hotel kwam de geur van Watermunt je al tegemoet en het krioelde er van jonge Boomkikkertjes tussen de Grote waterweegbree, Waterpunge en Veenwortel. Voor het LIFE-project is het duin geheel afgeplagd. Ook houden de Schotse hooglanders en de konijnen plus een jaarlijkse maaibeurt de begroeiing kort en schraal. Het resultaat: Stijve ogentroost, Geelhartje en overall mooie Parnassia. De Moeraswespenorchis stond nog volop in bloei, evenals de Zomerbitterling. Op de terugweg naar de vogeltrekpost trof Mariska een Rugstreeppad aan en kon men een niet schuwe, jonge vos goed bekijken. Uiteindelijk werd ook de vooraf aangekondigde Kamperfoelie nog gezien.

Zomerbitterling Berkheide foto: Sam van der Meij

Het radioprogramma “Vroege vogels” van de VARA op zondagmorgen, heeft sinds een aantal maanden een wekelijkse natuurgeluidenquiz. Al enkele keren heeft men hiervoor een geluid gebruikt, afkomstig van een van de drie CD's “Luisteren in het duin” van “onze” Wil Heemskerk. Bij het bekend maken van de oplossing, een week later, wordt de maker van het geluidsfragment geïnterviewd over het beestje en de opname. Voor de winnaar is wekelijks een leuke prijs beschikbaar! Ons lid Annelies Marijn is staat in de top-3 van het totaalklassement!

Maandag 4 augustus op de regionale pagina Bollenstreek van het Leidsch Dagblad een lezenswaardig interview met Jelle van Dijk – als voorzitter van het MODB/Milieuoverleg Duin- en Bollenstreek – over de relatie tussen biodiversiteit en klimaatverandering. In de Bollenstreek blijkt het aantal exoten de laatste jaren te stijgen. Stijging van de temperatuur speelt daarbij een rol, naast globalisering en het aanplanten/zaaien van exoten door gemeenten en particulieren. Als voorbeeld geeft Jelle het Bezemkruiskruid, een plant waarvoor je vroeger naar Zuid-Afrika moest en die nu algemeen in de duinen voorkomt.

Namens het bestuur,
George Hageman, secretaris

Najaarscursus “Vogels in de winter en Vogeltrek “

Ieder najaar gaan er miljoenen vogels op trek. Sommige vliegen wel duizenden kilometers naar hun overwinteringsgebied.

Een groot deel van onze broedvogels vertrekt naar zuidelijker oorden, terwijl miljoenen vogels zoals ganzen, eenden en zwanen uit hooggelegen noordelijke streken vooral in ons land overwinteren.

In deze cursus proberen we een tipje van de sluier over het mysterie van de vogeltrek op te lichten. Verder besteden we aandacht aan het herkennen van de bij ons overwinterende vogels in park en tuin maar ook de eenden, ganzen en zwanen komen aan bod.

Avonden:

Er zijn drie theorieavonden op:

Donderdag 9 oktober, donderdag 16 oktober en donderdag 6 november.

Tijd: 20.00 uur tot 22.15 uur (zaal open om 19.45)

Plaats: Jan Verweij Natuurcentrum, Zilverschoon 20, Noordwijk (bij de bibliotheek)

Op de avonden is er vóór de pauze een Power Point presentatie over vogeltrek, wintervoeding en overwinterende eenden, ganzen en zwanen. Na de pauze zijn er diverse practica over wintervoeding en het herkennen van onze wintervogels.

Excursies:

Er zijn drie ochtend excursies op:

zondag 12 oktober: vogeltrek in en langs de duinen van Noordwijk,

zondag 9 november: afhankelijk van weer en soorten vogels. de Starrevaart of AWDuinen,

zondag 16 november: eenden, ganzen en zwanen: locatie nog nader te bepalen.

De excursies starten om 8.00 uur en staan onder leiding van ervaren gidsen.

Kosten:

Het cursusgeld is € 30,- voor leden en € 37,50,- voor niet leden incl. lesmap en koffie (wanneer men als niet- lid meteen lid wordt à € 10,- dan is het cursusgeld € 30,-).

Aanmelden voor de cursus per e-mail aan dkistemaker@planet.nl o.v.v. naam, volledig adres en telefoonnummer.

Na opgave ontvangt U een bericht van inschrijving en de gegevens voor de betaling.

Voor verdere informatie kunt u bellen met Dineke Kistemaker 071 3612219 of dkistemaker@planet.nl

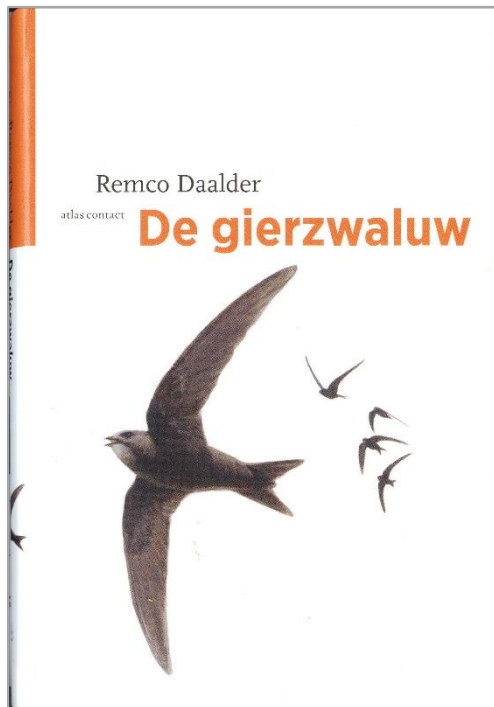

Koperwieken foto: Jan Hendriks

Nieuw in de Jan Verwey Bibliotheek

Jelle van Dijk

Remco Daalder 2014. De Gierzwaluw. Uitgeverij Atlas Contact Amsterdam/Antwerpen. 204 pagina's. Prijs € 25.

Met vlotte pen beschrijft Remco Daalder zijn zoektocht naar de geheimen van het gierzwaluwenleven. Hij doet dat door zich te verdiepen in de literatuur, maar vooral door bevlogen onderzoekers te interviewen.

Ook bezoekt hij vergaderingen van de Gierzwaluwbescherming Nederland en lezingen op de Sovon-dag over dit onderwerp.

Zijn speurtocht naar het geheimzinnige leven van de Gierzwaluw beperkt zich grotendeels tot Amsterdam. Niet zo vreemd want jarenlang was Daalder daar stadsbioloog. Het gevolg hiervan is wel dat het Noordwijkse onderzoek van Hein Verkade niet wordt genoemd, terwijl dit een uniek onderzoek is waarbij over een langere periode op nauwkeurige wijze door een aantal vrijwilligers het aantal nestplaatsen in kaart wordt gebracht. Toch wordt Noordwijk even genoemd als het gaat om de toepassing van speciale dakpannen. Vrijwel nergens maken de Gierzwaluwen daar gebruik van, behalve in Noordwijk wordt opgemerkt.

Remco Daalder begint met het eerste vogelboekje dat hij in handen kreeg: "Vogels rondom ons huis" door Jan. P. Strijbos. Daarna komt hij snel bij David Lack met zijn baanbrekende onderzoek neergelegd in de klassieker "Swifts in a Tower". En zo volgt

Daalder op enthousiaste wijze de ontwikkelingen in het onderzoek en volgt hij de bescherming die van de grond komt door het plaatsen van speciale nestkasten.

Op heldere wijze weet Daalder de lezing van Luit Buurma samen te vatten als het gaat over radaronderzoek boven het IJsselmeer. In de zomer komen daar vele duizenden niet-broedende Gierzwaluwen bij elkaar die aan het begin en aan het eind van de nacht tot zo'n 3 km stijgen en in de tussentijd laag boven het IJsselmeer vliegen om te foerageren in de enorme muggenzwermen.

Hij eindigt met de schat aan nieuwe kennis omtrent het leven in Afrika die dankzij geolocators bekend is geworden. Een geolocator is een klein apparaatje dat op de rug van de vogel wordt bevestigd. Dit slaat gegevens op over de positie waar de vogel zich bevindt. Om die gegevens te kunnen aflezen moet de Gierzwaluw na terugkeer uit Afrika wel gevangen worden. Omdat veel Gierzwaluwen jaarlijks terugkeren naar de kast waar ze eerder broedden, lukt het in veel gevallen de geolocator weer van de vogel te verwijderen en de opgeslagen gegevens af te lezen. Hierdoor is veel bekend geworden over de omzwervingen in Afrika.

Kortom een bijzonder lezenswaardig boek dat geen moment verveelt. Wel moet worden opgemerkt dat illustraties helaas ontbreken. Alleen op het omslag is een vliegende Gierzwaluw afgebeeld. Voor een boek zonder plaatjes (en zonder tabellen en grafieken) is de prijs daarom wat aan de hoge kant.

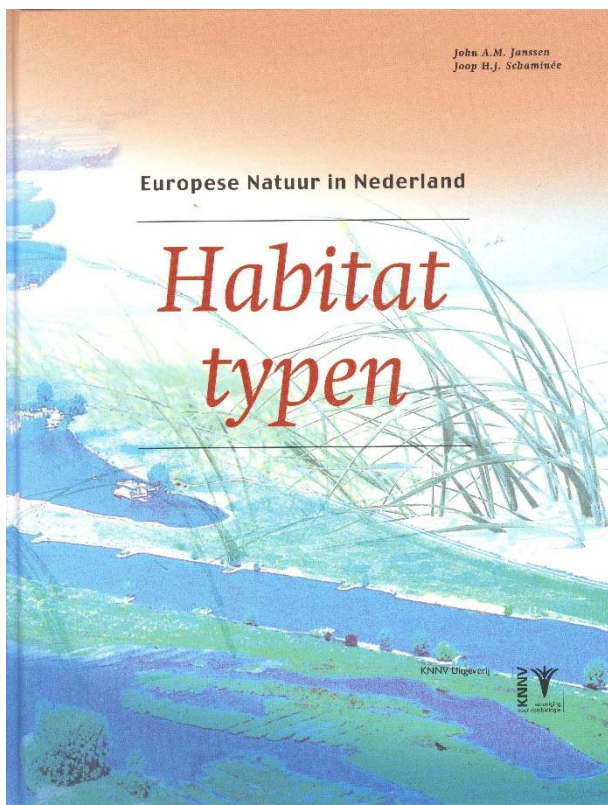
John A.M. Janssen & Joop H.J. Schaminée 2003. Habitattypen. KNNV Uitgeverij Utrecht. 120 pagina's. Prijs € 8,-. (was € 35,-).

Begin deze eeuw moest elk land van de Europese Unie natuurgebieden aanwijzen met een meer dan regionale betekenis, de Natura-2000 gebieden. Gebieden konden zich alleen kwalificeren als er natuur aanwezig was waarvoor Europa op wereldschaal een bijzondere verantwoordelijkheid draagt. Om de betekenis van gebieden te kunnen vaststellen werd door de Europese Commissie een lijst van habitattypen opgesteld. Verder werden in de Habitatrichtlijn 30 plant- en diersoorten aangewezen waarvoor speciale beschermingszones moesten gelden.

In het boek *Habitattypen* worden alle typen die in Nederland zijn aan te treffen, uitvoerig besproken met vermelding van de kenmerkende plantensoorten. Voor onze omgeving is natuurlijk vooral de categorie Zeekust- en landduinen van

belang. Het best vertegenwoordigt is habitatype 2130: *Vastgelegde kustduinen met kruidvegetatie*, meestal gewoon "Grijze duinen" genoemd. Hieronder vallen alle kalkrijke, open duingebieden zonder uitgebreide struwelen en stuifzanden. Ook habitatype 2190 *Vochtige duinvalleien* is van groot belang. Door allerlei natuurherstelprojecten is dit terreintype flink uitgebreid, met name in Berkheide en Meijendel.

Het boek geeft een goed beeld van de rijkdom aan natuur die ons kleine landje in Europees verband te beheren heeft. Helaas zijn veel van de geplaatste foto's van matige kwaliteit.

Boeken van Willem van Duijn

J. Versteeg 1941. Luchtridders en Roofgespuis in het hart van Holland. Daamen's Uitgeversmaatschappij, 's- Gravenhage. 144 pagina's.

R.E. Moreau 1972. The Palaearctic-African Bird Migration Systems. Academic Press, London and New York. 384 pagina's.

Gordon Lindsay Maclean 1985. Robert' Birds of Southern Africa. John Voelcler Bird Book Fund, Kaapstad. 848 pagina's.

C.W. Mackworth-Praed & C.H.B. Grant 1962. African Handbook of Birds. Uitg. Longmans,

London. Deze serie bestaat uit zes delen met in totaal 3988 pagina's.

Via Dick Hoek kregen wij een stapel boeken uit de nalatenschap van Willem van Duyn (1952-1992). Vermoedelijk heeft Willem het eerstgenoemde boek op zijn beurt van Johan Moerkerk gekregen. Het is een typisch boek uit de tijd waarin de natuurromantiek in woord en beeld gestalte kreeg. De bekendste schrijvers van dit genre waren A.B. Wigman met zijn serie over de Hoge Veluwe.

Omdat Willem van Duyn al begin jaren zeventig naar Afrika trok als ontwikkelingswerker, schafte hij zich enkele standaardwerken aan over de Afrikaanse vogelwereld. Het boek van Moreau uit 1972 was jarenlang het belangrijkste boek over de trek van de Europese vogels naar Afrika. Voor het eerst werd hier samengevat wat er bekend is over de plaatsen waar 'onze' vogels in Afrika de winter doorbrengen. Hoewel er een enorme schat aan gegevens in dit boek was samengebracht, maakte het ook duidelijk dat we van nogal wat soorten nauwelijks weten waar ze in Afrika overwinteren. Pas door de technische mogelijkheden om vogels met een zender of een geolocator uit te rusten worden de geheimen van de vogeltrek nu langzaam ontrafeld. Ook gericht onderzoek in Afrika zelf heeft veel gegevens opgeleverd. Wat het Sahelgebied betreft is die kennis op indrukwekkende wijze samengebracht in het standaardwerk *Living on the Edge* (Zwart & Bijlsma 2010).

Het *Handbook of African Birds* was decennia lang het belangrijkste standaardwerk over de gehele Afrikaanse avifauna. In 1982 startte de prachtige serie "The Birds of Africa" door Brown, Urban & Newman. Toen tien jaar later een nog omvangrijker project van start ging (*Handbook of the Birds of the World*) stagneerde deze uitgave over Afrikaanse vogels. Het achtste en laatste deel verscheen daardoor pas in 2013.

Verder schonken enkele leden de volgende boeken aan onze bibliotheek:

Van Jetty Dirkmaat:

Vogels van Groningen

Van F. Schipperijn:

Suriname natuurlijk.

Excursionguide to the Christoffel Park Curacao, Diving and snorkeling locations in Curacao.

Een wereld van natuur.

Paradiëse, die letzte Urlandschaften und ihre Tiere, Natuurlijk Afrika.

De Spreeuw in Noordwijk-Binnen in 2014

Hein Verkade

Het jaar 2014 is door Sovon en Vogelbescherming Nederland uitgeroepen tot 'het jaar van de Spreeuw'. Meestal wordt hiervoor een soort gekozen waar het landelijk niet zo goed mee gaat. Het zal voor menigeen even wennen zijn dat het dit jaar de Spreeuw is. Het is een algemene vogel die met name in het najaar in groten getale wordt waargenomen. Toch kachelt de Spreeuw al jaren in aantal achteruit. De Nederlandse broedpopulatie is in de afgelopen 30 jaar met zeker 40% afgenomen. Ook in Noordwijk en omgeving werd deze dalende trend gesignaleerd. Zo slonk in ons hele waarnemingsgebied de mogelijk wat overschatte populatie van 2000-2500 in de jaren tachtig tot recentelijk 400-500 paartjes.

In het voorjaar van 2014 stond de vijfjaarlijkse telling van de Huismus in Noordwijk-Binnen weer op het programma. Door alle aandacht voor de Spreeuw is besloten ook deze soort te inventariseren. In eerste instantie werden de zingende vogels genoteerd. Later in het seizoen zorgden de luidruchtig bedelende jongen voor een nog veel duidelijker beeld. In deze fase is het hele telgebied nogmaals bezocht. De meeste Spreeuwen broeden opvallend synchroon waardoor je bijna alle broedpaartjes binnen twee weken voor het massale uitvliegen op papier hebt.

Resultaat

Rond 15 mei waren vrijwel alle jonge spreeuwen uitgevlogen. De teller stond toen op 128 paartjes voor heel Noordwijk-Binnen. Van 122 paar werd de nestplaats gevonden, van de overige zes alleen een zangpost. Vermoedelijk zijn relatief weinig succesvolle nesten over het hoofd gezien omdat veel nestplaatsen meerdere keren werden 'ontdekt' na het volgen van overvliegende vogels.

De totale broedpopulatie van Noordwijk-Binnen komt waarschijnlijk op zo'n 130-145 paar uit. De verdeling over het dorp is nogal opmerkelijk. Het oude centrum is geheel spreeuwloos. Illustratief hiervoor is dat slechts 3 van de 122 nestplaatsen in gebouwen van vóór 1945 zitten. Het zwaartepunt van de verspreiding ligt in de na oorlogse woonwijken die zijn gebouwd tussen 1950 en 1990. Ook daar zijn duidelijke concentraties zichtbaar. Zo

springt de bloemenbuurt ten noorden van de Beeklaan eruit. Ook het Vinkeveld ten zuiden hiervan is een spreeuwrijke wijk. Met name de dichtbebouwde buurt aan de oostzijde rond de Zager telt vele paartjes. Het meest in het oog springend is echter de 'kolonie' van tien paar in twee bouwblokken van de Jacob Juchstraat. De nieuwbouwwijken 'Boerenburg' en 'Middengebied Noord' zijn veel minder in trek bij Spreeuwen.

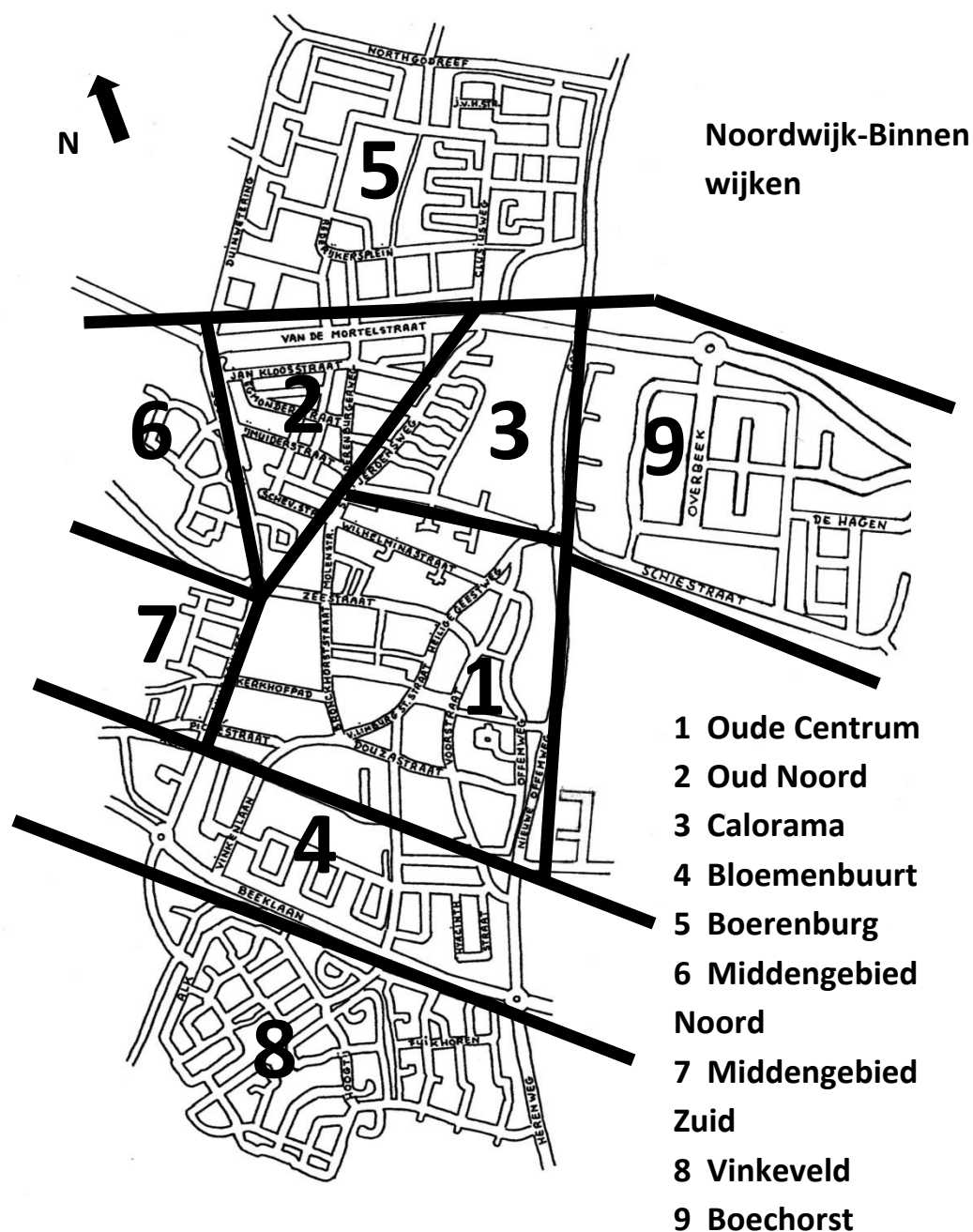
Voedselvluchten

Er zijn drie manieren om het territorium van een Spreeuw op te sporen. In het vroege voorjaar zijn dat de zingende vogels. Later in de jongenfase laten de jonge vogels zich nadrukkelijk horen tijdens de vele voedersessies. Een derde manier om een spreeuwennest te localiseren is het volgen van de voedselvluchten. Zo om de tien minuten bezoekt een oudervogel het nest. Meestal vliegen zij in een rechte lijn vlak boven de bebouwing met voer in hun bek richting de nestplaats. Er wordt vooral op plaatsen met veel gras naar insecten en larven gezocht. De meeste vogels vliegen hiervoor naar weilanden en parken buiten het dorp. Op sommige plekken is dat duidelijk in één richting, waardoor een tijdelijke spreeuwensnelweg ontstaat (figuur 2). Dit is vooral in het zuidelijk deel van het dorp goed zichtbaar. In het zuidoostelijk deel van de bloemenbuurt en het Vinkeveld vliegen bijna alle vogels richting Offem-Zuid en de polder Hoogeweg om voedsel te halen. Het zuidwestelijk deel is hiervoor juist op de Coepelduynen gericht.

De vogels van de Jacob Juchstraat in de wijk Oud Noord foerageren in het Kruidpark in het Middengebied tussen de woonkernen Noordwijk-Binnen en Noordwijk aan Zee.

foto: Joost Bouwmeester

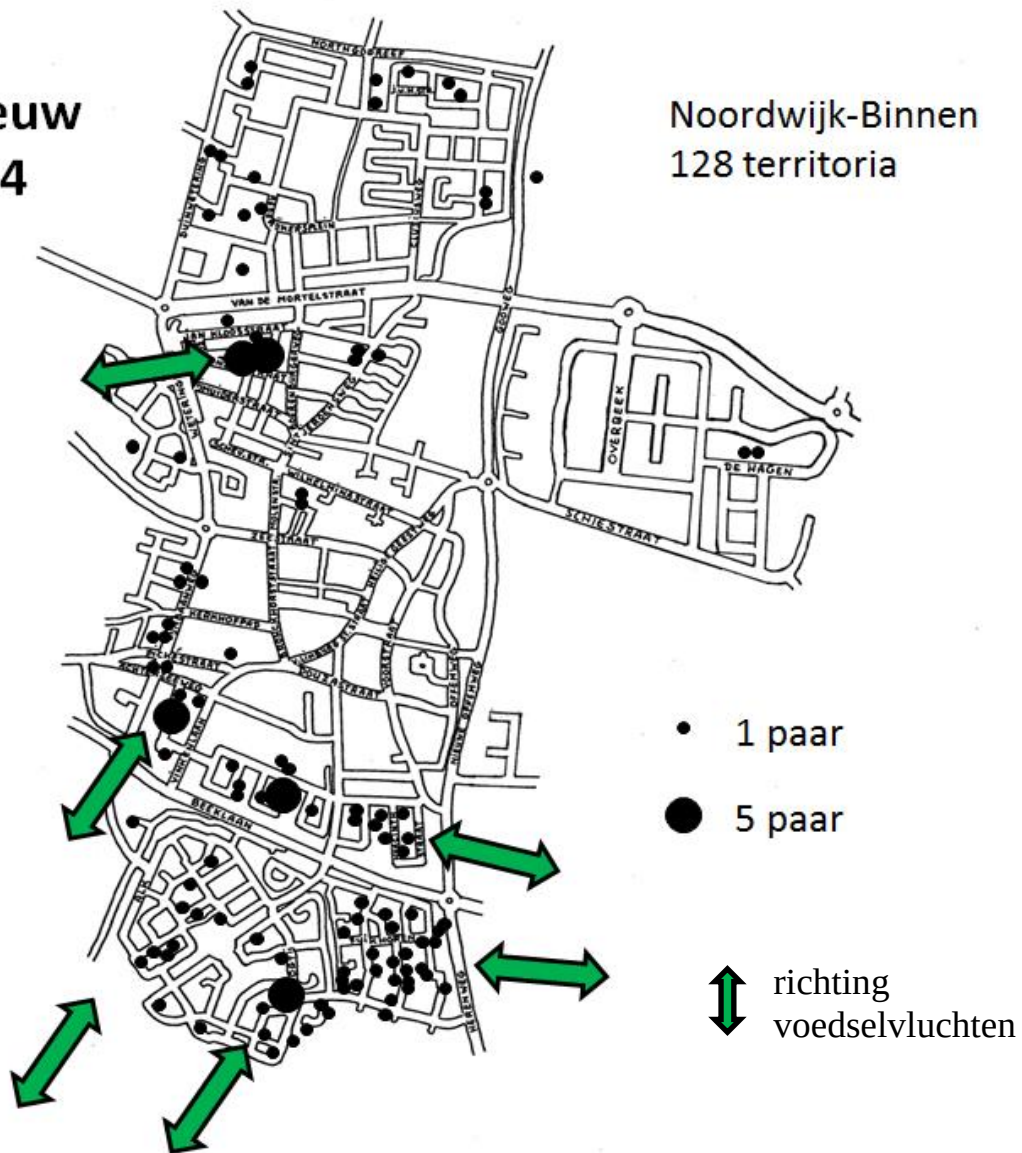
Figuur 1. Plattegrond van Noordwijk-Binnen met de verdeling in wijken.

Rond de wijk Boerenburg in het noorden kon geen duidelijke richting in de voedselvluchten worden onderscheiden. Dit heeft vermoedelijk te maken met het ontbreken van grasland in de nabijheid van de wijk. Dit zou ook kunnen verklaren waarom hier naar verhouding

minder Spreeuwen broeden dan in de andere naoorlogse wijken. Wel vlogen verschillende oudervogels regelmatig naar de grasveldjes van het park midden in de wijk.

**Spreeuw
2014**

**Noordwijk-Binnen
128 territoria**

Figuur 2. Plattegrond van Noordwijk-Binnen met de territoria van de Spreeuw in 2014 en de belangrijkste richtingen van de foerageervluchten.

Hoopvol is de vestiging van twee paartjes in de nieuwste wijk Boechorst. Deze wijk ligt dichtbij de weilanden in de polder Hoogeweg. Indien er voldoende nestplaatsen beschikbaar komen kan het aantal broedparen hier vermoedelijk verder toenemen.

Type nestplaats

Van 122 Spreeuwen is de nestplaats gevonden. Bepaalde plekken op het dak zijn favoriet, zoals de dakrand (de onderste rij dakpannen) en dan met name bij de hoekpannen. Ook daknokken en schoorstenen (vooral rond ontluchtingspijpen) zijn populair (tabel 1). Spreeuwen zitten elkaar onder gunstige omstandigheden niet gauw in de weg. Aan het Hoogtij in de wijk Vinkeveld broedden vier paartjes in één huis. Ook in de Ranonkelstraat lagen drie nesten vlak bij elkaar. De enige afwijkende nestplaats zat in een Klimop aan de Scholekster in het Vinkeveld. Hierin broedden ook een aantal Huismussen.

type nestplaats	aantal
dakrand	12
dakrand hoek	30
nok	25
schoorsteen	28
dakkapel	3
dakraam	8
zijkant naast nok	5
dakpan	3
regenpijp	3
overig	5
totaal	122

*Tabel 1.
Verdeling naar
type nestplaats
van de Spreeuw in
Noordwijk-Binnen*

Gierzwaluw foto: René van Rossum

De Gierzwaluw

In de literatuur en op fora komt regelmatig de nestplaatsconcurrentie tussen Gierzwaluwen en Spreeuwen ter sprake. De Spreeuw wordt vaak op allerlei manieren geweerd uit nestplaatsen die

voorbested zijn voor Gierzwaluwen zoals speciale nestkasten en neststenen.

In 2013 is het dorp Noordwijk-Binnen geïnventariseerd op invliegplaatsen van Gierzwaluwen. Het totale aantal van 158 ligt net iets hoger dan het aantal territoria van de Spreeuw in 2014.

Op slechts drie plaatsen bleek een Spreeuw van dezelfde nestingang gebruik te maken als een Gierzwaluw in 2013. Dit was het geval op de adressen van Struykstraat 40 in Boerenburg, Kersappelstraat 2 in Calorama en Lijnbaanweg 25. Begin mei 2014 waren aan de van Struykstraat en de Lijnbaanweg bedelende jonge Spreeuwen te horen. Aan de Kersappelstraat werd de nestplaats wel bezocht door Spreeuwen maar was het verder stil.

In Sovon Nieuws werd gemeld dat uitzonderlijk veel Spreeuwen in 2014 aan een tweede legsel waren begonnen, waarschijnlijk vanwege het vroege voorjaar. Daarom zijn op 1 juni de drie genoemde nestplaatsen nogmaals bezocht. Aan de van Struykstraat en de Lijnbaanweg vlogen nu Gierzwaluwen naar binnen en was er geen Spreeuw meer te bekennen. Als deze vogels aan een vervolglegsel zijn begonnen dan is dat op een andere plaats gebeurd. Aan de Kersappelstraat vloog nog steeds een Spreeuw de nestplaats binnen maar er waren weer geen jongen te horen. Wel zaten er nu Gierzwaluwen op een nieuwe plek aan de achterzijde van Meidoornstraat 1. Deze identieke invliegplaats achter de dakgoot ligt op slechts 20 meter van de oude plek.

Het geringe aantal overlappingen lijkt niet op een echte nestplaatsconcurrentie te duiden. Als die er wel is, dan is de Gierzwaluw niet per definitie de verliezende partij.

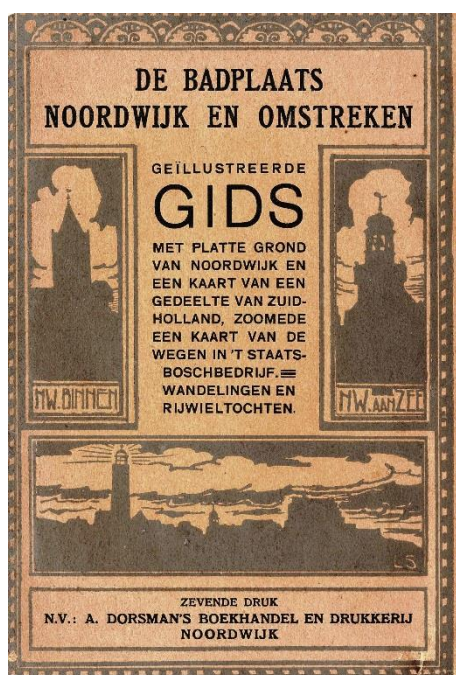
mariskadegraaff.nl

Meester De Boer, de eerste Noordwijkse florist

Jelle van Dijk

Inleiding

In juli van dit jaar ontving onze secretaris een envelop met wat brochures van Floris Bennema, zoon van Nel Bennema-Verwey. Zij was een dochter van Jan Verwey naar wie ons natuurcentrum is genoemd. Floris Bennema vond deze zaken bij het opruimen van het huis van zijn moeder die vorig jaar overleed. In deze envelop zit een interessante brochure getiteld: "*De badplaats Noordwijk en omstreken*", uitgegeven door de firma A. Dorsman's Boekhandel en Drukkerij ten behoeve van het toerisme. Er staat geen productiejaar in vermeld, maar gelet op de inhoud moet het omstreeks 1928 zijn geweest.

Voorkant van de toeristengids uit 1928

Het artikel van Jan Verwey in deze toeristengids had ik al eens eerder als overdrukje gelezen, maar de brochure als geheel kende ik nog niet. Het is werkelijk verbluffend om in deze brochure uit 1928 te lezen met hoeveel enthousiasme Noordwijk wordt aangeprezen vanwege zijn schitterende natuur. Dat blijkt niet alleen uit de hoofdstukken over flora en fauna, maar ook uit de aangeboden wandeltochten door de duinen en het achterland. Wat een verschil met de glossy uitgave van het huidige Noordwijk Marketing (de vroegere VVV-Noordwijk), getiteld "*Noordwijk Exclusive for visitors*", waarin natuur en natuurbeleving maar mondjesmaat aan bod komen. Op deze plaats gaan we verder niet in op de bijdrage van Jan Verwey over de vogelstand in en rond Noordwijk. Wat hij daarover schrijft

is verwerkt in ons vogelboek "*Tussen tulpen en de zee*". Hier willen we stilstaan bij het artikel van H. de Boer getiteld "*De Flora van Noordwijks duinen*", aangevuld met gegevens uit andere publicaties. Maar eerst iets meer over meester De Boer zelf.

Wie was meester De Boer?

Harmannus de Boer (roepnaam Harm) werd geboren in 1869 in Nieuwe Pekela. Hij werd in 1905 benoemd tot hoofd der school van de net gestichte School met den Bijbel aan de Nieuwe Zeeweg. Hij woonde in het huis er naast en had dus zicht op Villa Nova van de familie Verwey aan de overkant. Ongetwijfeld heeft hij de 30 jaar jongere Jan Verwey regelmatig gezien. Ook de activiteiten rond Villa Nova in de jaren 1918 en 1919 toen daar in de herfst door fanatieke vogelaars in tenten gekampeerd werd in verband met het vogeltrekonderzoek, moeten hem niet ontgaan zijn. Ongetwijfeld zullen er ook leerlingen van hem zijn geweest die bij Villa Nova aanbelden om van de dienstbode in ruil voor een dode Zeekoet een paar centen te krijgen. Maar zowel in de vele geschriften van Jan Verwey als in de paar publicaties van Harm de Boer wordt op geen enkele manier melding gemaakt van elkaars bestaan. Het lijkt wel of zij elkaar toevallig in de toeristengids uit 1928 voor het eerst tegenkomen.

Jan Verwey en meester De Boer leefden in verschillende werelden. Behalve het leeftijdsverschil was er ook een flink verschil in levensstijl. Bij de familie Verwey kwamen regelmatig wetenschappers en kunstenaars op bezoek. Jan Verwey kreeg de ruimte zijn passie voor vogels uit te leven en hierbij allerlei initiatieven te nemen. Meester de Boer leefde vermoedelijk in het streng christelijke milieu van die dagen waar veel volgens vaste regels verliep. De innerlijke drang van Jan Verwey om onderzoek te doen, aantekeningen te maken en de resultaten te publiceren, onbrak bij meester De Boer. In het blad "*De Levende Natuur*", waar Jan Verwey tientallen pagina's vulde met zijn Noordwijkse vogelwaarnemingen, is maar één pagina te vinden waarop Harm de Boer iets meldt. In de jaargang van 1927

1934 meester de Boer bij zijn afscheid van de School met den Bijbel (1ste rij, 4de van links)

zijn twee korte mededelingen van hem opgenomen. De eerste is een oproep om zijn initiatief te steunen om in Noordwijk een "Kruidtuin" in te richten om de herinnering aan de roemruchte kruidenteelt levend te houden. De andere mededeling gaat over een *Stephanotus* in een kas te Voorschoten die een vrucht heeft geproduceerd.

Wel stond meester de Boer bekend om zijn grote liefde voor de natuur en zijn gedegen kennis van de duinflora. Willem Baalbergen schrijft in zijn artikel "Kennis de Natuur" (Strandloper dec. 1986) dat meester De Boer regelmatig met de klas het schoollokaal verliet om in de duinen aan de overkant van de Nieuwe Zeeweg (het Dobbelmannduin) de wilde flora te bestuderen. Dat hij

Boksdoorn foto: Jelle van Dijk

een serieuze florist was, blijkt uit het gebruik van *Heukels' Flora van Nederland* en zijn opmerkingen over de verspreiding van bepaalde soorten elders in ons land. Ook was hij goed op de hoogte van de alpenflora. Hij noemt enkele plaatsen die hij in Zwitserland heeft bezocht (o.a. Luzern, Kandersteg) en roemt de vele soorten rapunzels en kartelbladen. Na zijn pensionering verhuisde meester De Boer naar Zeist, waar hij in 1959 op 89-jarige leeftijd overleed.

Van meester De Boer zijn mij behalve de twee korte mededelingen in "De Levende Natuur" de volgende publicaties bekend:

- Het hoofdstuk over Noordwijks Flora in de toeristengids uit 1928
- Een aantal stukjes in de plaatselijke krant "de Noordwijker" uit het jaar 1936
- Twee boekjes die in 1938 en 1939 verschenen, getiteld "Lentebloemen" en "Zomer- en Herfstbloemen".

Hieronder volgt een overzicht van wat daarin van belang is voor een goede kijk op de Noordwijkse flora van die dagen.

"Noordwijks Flora" in de toeristengids uit 1928

In het boekje van Boekhandel Dorsman krijgt meester De Boer 23 pagina's om iets over de flora te vertellen. Vergeleken met latere publicaties is dit stuk vrij beknopt en informatief.

In zijn bijdrage komt meester De Boer naar voren als een groot liefhebber een kenner van de duinflora. Hoewel hij naar de tegenwoordige smaak nogal eens veel woorden nodig heeft om zijn enthousiasme over te brengen, is er toch heel wat informatie in zijn hoofdstuk verwerkt die ook nu nog interessant is. Hier volgt een greep daaruit.

Natuurlijk begint meester De Boer met het beroemde Hoogwakers Bosje. Hier stond een plant die in ons land alleen daar te vinden was: de Gestreepte winde

(*Convovulus silvester* var. *roseus*). Deze soort, een soort Haagwinde met rozerode bloemen, hoort thuis in de landen rond de Middellandse Zee en was op de een of andere manier in dit bosje terecht gekomen. In de winter van 1917/1918 verdween deze groeiplaats omdat in de laatste winter van Wereldoorlog I het bosje gekapt werd. Ook Jan Verwey noemt in zijn bijdrage dit bosje, maar dan vanwege de Grauwe Klauwieren die hier broedden.

Voor de 'inboorlingen' die het hout van dit bosje stalen, heeft hij geen goed woord over.

Hoewel Harm de Boer hoog opgeeft van de "schoonheid der duinflora", prijst hij mensen die

de duinflora 'verrijken' door het planten van bomen en struiken en het uitstrooien van zaad. Zijn held wat dit betreft was de heer Tappenbeck van Hotel Huis ter Duin. Overal in de zeereep werden Boksdoorns uitgepoot en in de duinen rondom het hotel verschenen planten als teunisbloem en honingklaver. Zelfs ging Tappenbeck over tot het planten van dennen nog voordat in de Noordduinen iets op dit gebied gebeurde. "Echt pionierswerk" noemt De Boer dit. Veel waardering heeft hij ook voor Dirk Admiraal die kwistig zaad uitstrooide in de duinen en ook voor de heer Rusch van Staatsbosbeheer onder wiens leiding de aanplant van dennen in de Noordduinen voortvarend ter hand werd genomen. Meester De Boer ziet het helemaal zitten met die dennenaanplant en voorziet dat latere generaties van die bossen zullen genieten. Hij merkt zelfs op: "Wij zijn jaloersch op het nageslacht!" Aardig om te vermelden is dat Jan Verwey in ditzelfde boekje zich juist kritisch uitlaat over de aanplant van zoveel dennen. Mooie terreinen voor Tapuit en Grauwe Klauwier verdwijnen hierdoor!

Dat Harm de Boer heel anders aankeek tegen iets wat wij tegenwoordig floravervalsing noemen, blijkt ook uit zijn positieve waardering voor het feit dat er nogal eens planten vanuit de Noordwijkse kruidenkwekerijen verwilderden en zich in de duinen vestigden. In dit

verband noemt hij Mierikswortel, Bilzenkruid en Doornappel.

Een groot deel van het artikel is gevuld met het noemen van soorten uit bepaalde families. Zo noemt hij de bekende rozen Egelantier, Hondсроos en Duinroos, maar niet de Rimpelroos. Blijkbaar was deze soort toen nog niet aangeplant. Verrassend is het aantal soorten orchideeën dat toen bij Noordwijk kon worden gevonden. Zo noemt hij Brede wespenorchis, Moeraswespenorchis, Rietorchis, Brede orchis, Vleeskleurige orchis, Hondskruid, Grote keverorchis, Honingorchis (wordt wat zeldzamer!)

Honingorchis foto: Kees Verweij

en de Groenknolorchis. Hij raadt de toeristen aan "vele kiekjes" van al dit fraais te maken en zo mogelijk een afdruk naar Uitgeverij Dorsman te sturen. Ook noemt hij het Rondbladiг wintergroen en de Parnassia (Parnaskruid). Wat moeten er in die tijd bij Noordwijk fraaie, vochtige duinvalleien zijn geweest! Tenslotte vermeldt hij nog het Rozenkransje, "een soort die ik dit jaar voor het eerst aantrof."

Artikelen in "de Noordwijker" uit 1936

In de periode 21 april - 13 november 1936 schreef Harm de Boer 19 maal een stukje voor de plaatselijke krant. Deze bijdragen hebben een lage informatiedichtheid. Blijkbaar legde de eindredacteur hem geen enkele beperking op waardoor hij in romantische bewoordingen de schoonheid der schepping kon verwoorden. Daarbij maakte hij graag gebruik van de gedichten van Guido Gezelle en van bijbelteksten. Het gebruik van domineestaal daarbij ging hem gemakkelijk af zoals bijvoorbeeld in een stukje over de Nachtegaal: "Gij zult er stil van worden. Hoe groot zijn, Heer, Uw werken!" Eén bijdrage is uitsluitend gewijd aan Salomo. Hierin citeert De Boer volop uit het bijbelboek Spreuken zoals: "Ga tot de mieren, gij luiaard! Zie hare wegen en wordt wijs!"

Slechts hier en daar is een opmerking te vinden die enige informatie over de Noordwijkse natuur bevat. Zo merkt hij in een stukje over vleesetende planten op dat de Zonnedauw wellicht in het Langeveld zal verschijnen, omdat hij daar onlangs een sloot zag die geheel met veenmos was dichtgegroeid. In vergelijkbare sloten had meester De Boer deze plant bij Aalsmeer gezien.

Twee boeken getiteld "Lentebloemen" en "Zomer- en Herfstbloemen"

Eind jaren dertig verschenen twee platenalbums met daarbij twee boeken als toelichting, beide uitgegeven door de firma Samsom in Alphen aan den Rijn. In 1938 kwam het eerste album met toelichting uit, getiteld "Zomer- en herfstbloemen, handleiding bij het platenalbum zomer- en herfstbloemen" (154 pagina's). Een jaar later volgde "Lentebloemen" (248 pagina's). In het voorwoord merkt meester De Boer op dat deze boeken gebruikt kunnen worden op de ULO-scholen (vergelijkbaar met de MAVO, tegenwoordig Voorbereidend Middelbaar Beroepsonderwijs, Theoretische leerweg). Dat lijkt me nogal hoog gegrepen! Hij verontschuldigt zich min of meer voor het gebruik van de vele vaktermen om de morfologie van de planten te beschrijven. Naast die uitgebreide beschrijvingen gaat hij in op zaken als betekenis van de Latijnse naam, volksnamen, volksgeloof en het gebruik als eetbaar of geneeskrachtig kruid. Natuurlijk worden de habitats genoemd waar de plant te vinden is. Voor ons zijn echter zijn opmerkingen over het voorkomen in Noordwijk van belang. Daar zitten verrassende mededelingen tussen!

Voordat we daarop ingaan, eerst even iets anders. In de platenalbums en dus ook in de bijbehorende boeken, gaat het regelmatig over soorten die niet in ons land te vinden zijn. Zo bespreekt hij soorten als Vrouwenschoentje, Hazensla, Zilverdistel en Purpergentiaan. Dit wijst er op dat het geen oorspronkelijke uitgave is, maar een vertaling en bewerking van een Duits boek dat een beeld wil schetsen van de flora in het zuiden van Duitsland.

Groenknolorchis foto: Jelle van Dijk

We beginnen met opmerkingen over lentebloemen en gaan zonder onderbreking verder met zomer- en herfstbloemen.

Bosanemoon - De Boer merkt op dat alleen op Offem een plek is waar anemoontjes met zogenaamde 'gevulde' bloemen te zien zijn. Deze groeiplaats bestaat nog steeds!

Gele helmbloem - Deze soort komt talrijk voor op de oude muur rond landgoed Calorama. Ook op een muur langs de Offemweg is deze plant te zien. Nu alleen bekend van de oude muur bij de Oude Jeroenskerk (daar aangeplant).

Dalkruid - Kwam in die tijd verspreid op noordhellingen voor. Noordwijk wordt niet speciaal genoemd. Nu geheel uit de duinen verdwenen.

Lelietje van dalen - Groeit graag in de schaduw, maar bij Noordwijk ook in open duinvaleien. Dat is nog steeds het geval, zowel in de Coepelduynen als in de Noordduinen.

Welriekende salomonszegel - De plant wordt veel bij Noordwijk gekweekt. De huidige verspreiding is niet het resultaat van genoemde verwildering.

Bergvlas - In 1923 vond meester De Boer deze soort "iets ten zuiden van het thans verdwenen koepeltje". Bergvlas is een halfparasiet die woekert op Geel walstro (ook door De Boer genoemd). Deze zeer zeldzame soort kwam vroeger bij enkele zeedorpen voor en is nu alleen nog te vinden bij Katwijk in een stuk duin waar de gemeente de Westerbaan wil doortrekken.

Longkruid - Werd bij Noordwijk veelvuldig gekweekt en was daardoor in de omgeving te vinden. Tegenwoordig geen vaste groeiplaatsen meer aanwezig.

Muurleeuwenbek - Talrijk op de muur van de proeftuin langs de Zwanensteeg. Deze groeiplaats heeft op deze plaats bestaan tot de bouw van de Florahof in de jaren tachtig.

Ramischia - De Boer schrijft: "In 1929 (en daarna) vond ik deze plant langs de binnenduinrand bij Noordwijkerhout". Deze superzeldzame soort (ook wel Eenzijdig wintergroen genoemd) werd in 1898 bij Hummelo (Gld.) en in 1900 bij Weert (L.) gevonden. Beide groeiplaatsen waren voor 1940 reeds verdwenen. Meester de Boer kende deze soort ongetwijfeld uit de Zwitserse bossen en was zich bewust van de zeldzaamheid, want hij noemt Hummelo als groeiplaats.

Zwarte engbloem - In zijn toelichting bij de Engbloem merkt De Boer op dat hij in 1931 de Zwarte engbloem in de Noordduinen vond en dat die soort er tot op heden (1938) staat. Tot nu toe werd aangenomen dat de eerste vestiging van deze exoot in de duinen van Meijendel bij Wassenaar rond 1960 plaatsvond. In 1984 vond Mart Gielen de Zwarte engbloem bij de Duindamse Slag. Hij was dus niet de eerste die deze soort in de Noordduinen vond!

Bilzenkruid, Doornappel, Reseda, Witte reseda, Wouw, Aardaker, Agrimonie - Allemaal soorten die gekweekt werden en gemakkelijk in de omringende duinen

Zwarte engbloem foto: Jelle van Dijk

verwilderden. Tegenwoordig vinden we nog Doornappel, Reseda en Agrimonie, maar vermoedelijk heeft de huidige verspreiding nauwelijks meer iets met de vroegere kruidenteelt te maken.

In de *Atlas van de Nederlandse Flora I Uitgestorven en zeer zeldzame planten* (1980) en in *deel II Zeldzame en vrij zeldzame planten* (1985) zijn de vondsten van bovengenoemde zeldzame planten niet terug te vinden. Harm de Boer gaf ze gewoon niet door, hoewel hij een keer rept over een brief aan E. Heimans en een brief aan A.W. Kloos (Nederlands Kruidkundig Archief). In genoemde atlassen staan echter wel heel wat bijzondere soorten voor Noordwijk en omgeving van vóór 1950 vermeld, die niet door meester De Boer worden genoemd (o.a. Kruisbladgentiaan, Brede duingentiaan, Vogelnestje, Harlekijn). Dit roept de vraag op of er wellicht nog een Noordwijkse florist actief was in die tijd. In dat geval is de titel van dit stukje wellicht niet juist. Maar vermoedelijk zijn die oude waarnemingen afkomstig van Leidse botanici die heel goed wisten hoe soortenrijk de duinen rond de zeedorpen waren. Ook vonden er georganiseerde excursies plaats om een gebied goed 'uit te kammen'. Zo schrijft ene A. Pulle in 1915 in het *Verslag van de Commissie voor het Floristisch Onderzoek van Nederland voor het jaar 1914*: "Bij Noordwijkerhout bevindt zich de laatste grote, vochtige duinvallei". Welke vallei bedoelde hij en wat trof hij daar aan? Zulke zinsneden doen vermoeden dat er buiten de pennevruchten van meester De Boer nog veel meer te ontdekken is over de flora van onze duinen in de eerste helft van de vorige eeuw.

Voor het opstellen van dit overzicht is dank verschuldigd aan Willem Baalbergen en Kees Verweij die in december 1986 in "de Strandloper" ook over meester De Boer schreven. Zij stelden mij bovendien in de gelegenheid om de genoemde publicaties van meester De Boer door te nemen.

Natuurbelevingen in Zweden

Kees Verweij en Dineke Kistemaker

Het was al weer drie jaar geleden, dat we een rondrit door Zweden hadden gemaakt en het leek ons aardig dit nog eens over te doen. Het was toen niet zulk fraai weer, zodat we niet alle gebieden optimaal konden bekijken. Half mei zijn we vertrokken en de weersomstandigheden waren bijzonder gunstig. Ook in de tijd daarvoor was het weer aan de warme kant, zodat de meeste vogels met het broeden al behoorlijk opgeschoten waren. In Zweden angekommen logeerden we eerst op een camping vlak bij Trelleborg. Daar waren we in de buurt van een nicht van Dineke, die in Oxie bij Malmö woont en we gingen 's-middags bij haar op bezoek. Verder waren we nieuwsgierig of er nog wat te beleven viel in en rond Falsterbo, het bekende vogelkijkpunt tijdens de trekperiode in de late zomer en de herfst. Helaas viel het gebied rond Falsterbo wat tegen. Op enkele steltlopers en eenden na was er niet zoveel te zien. Je moet er echt pas tijdens de trekperiode zijn.

Natuurreservaat Tividen

Een paar dagen later gingen we door naar het natuurreservaat Tividen, precies tussen het Vätter- en het Vännermeer gelegen. Het is landschappelijk gezien een bijzonder fraai en ruw gebied, dat gekenmerkt wordt door de vele indrukwekkende rotsformaties, die voornamelijk zijn gevormd tijdens de laatste ijstijd. Er lopen enkele paden door dit gebied, maar deze zijn niet zo gemakkelijk te belopen. Het vereist nogal was klim- en hijswerk. De camping ligt niet zover van dit reservaat vandaan en kijkt uit op het prachtige Undenmeer. Vooral 's avonds was het daar heerlijk toeven op een steiger, die een behoorlijk stuk in het meer loopt. Achter ons zagen en hoorden we

Even verderop zagen we een paartje Groenpootruiters vliegen, die hun opvallende baltsgeluid lieten horen, dat verdacht veel lijkt op het geluid van baltsende Grutto's. Andere vogelsoorten, die we vanaf de steiger konden waarnemen, waren Oeverlopers, Witgatjes, Tureluurs, Brilduikers en Watersnippen. De camping ligt verder in een mooi bosgebied, waar enkele paden zijn uitgezet.

's-Morgens trokken we al vroeg er op uit en hoorden we op verschillende plekken het gebolder van de Korhoenders. Helaas kregen we ze niet te zien. Wel zagen we daar de eerste twee Kraanvogels, die rustig op een graslandje aan het foerageren waren. In het bos waren vele zangvogels, die ook in onze bossen te zien zijn, maar enkele soorten als Sijzen en Bonte vliegenvangers zijn toch wat meer typerend voor de Scandinavische streken. Het Nationale Park Tividen hebben we voor een deel doorkruist. We waren al gewaarschuwd, dat het bos zelf niet zo vogelrijk is, zodat we onze verwachtingen niet zo hoog gesteld hadden. Niettemin deden we nog enkele aardige waarnemingen als de Zwarte Specht, enkele Fluiters en Matkopmezen, een paar Bonte Vliegenvangers en waarschijnlijk een Grijskopspecht.

Natuurreservaat Fulufjället

Na een paar dagen trokken we verder in de richting van het noordelijk gedeelte van de provincie Dalarna. Het was ruim 400 km rijden naar het noorden en we kwamen in de tweede helft van de middag aan op de camping in Särna, een oud plaatsje met een prachtig houten kerkje uit de 17e eeuw en een klein open luchtmuseum. De camping zelf ligt aan een groot meer. Dit meer bood al dadelijk de nodige verrassingen, zoals groepen baltsende Wulpen en Groenpootruiters, Noordse Sterns, Oeverlopers, Brilduikers, Smienten en Grote

Zaagbekken. 's-Avonds kwam er nog een Roodkeelduiker aanvliegen, die tijdens het vliegen een geluid voortbrengt, dat lijkt op het gekwaak van een Wilde Eend. Ook de Visarend stond op een gegeven moment boven het water te "bidden" in de hoop een lekkere vis uit het water te grijpen. Het eigenlijke doel van ons bezoek aan dit gebied was het natuurreservaat Fulufjället, dat bekend is vanwege de aanwezigheid van de hoogste waterval van Zweden. De directe omgeving van deze waterval biedt een speciale verrassing, nl. een broedende Giervalk. We hebben tijdens een vorige gelegenheid al eens staan kijken, maar toen hebben we hem niet kunnen ontdekken. Als de Giervalk op

zijn nest zit is hij heel moeilijk waar te nemen en zit hij keurig tussen de rotskloven verstopt. Ineens zagen we er een aan komen vliegen en neerstrijken op een rotsrichel,

Pareduiker

baltsende Houtsnippen. Voor ons zwommen enkele Pareduikers uit het riet, die zich heel mooi lieten zien. Een paartje Grote Zaagbekken kwam ook geregeld langs.

die voor een deel bedekt was met wat stro e.d. We konden daar ook al een jong zien rondscharrelen. Even verder waren verschillende Kepen te zien, die vaak in het topje van een Spar zitten te zingen. Andere vogels waren Matkopmezen, Braamsluipers en Gekraagde Roodstaarten. Voordat we terug zouden rijden brachten we nog even een bezoek aan het bezoekerscentrum, waar je van alles over dit mooie gebied kunt vinden. Terwijl we rondkeken zagen we door de ruit een Taigagaai

Sperweruil

aankomen, die zich aan alles, wat op de voedertafel lag, te goed deed. Ook een Eekhoorn kwam nog even kijken. Tijdens de terugrit naar de camping stak opeens een vrij grote vogel de weg over en ging aan de overkant in het topje van een grote Grove den zitten. We zetten voorzichtig de auto aan de kant en probeerde hem voorzichtig door het bos te benaderen. Hij bleef gelukkig zitten, maar alarmeerde heel duidelijk. Opeens kregen we hem tussen de takken in de gaten en het bleek een Sperweruil te zijn. De Sperweruil kreeg afgelopen winter grote bekendheid, toen een exemplaar in een buitenwijk van Zwolle neerstreek en daar een hele poos rondzwierf. Duizenden vogelliefhebbers kwamen op deze uil af, waaronder ook verschillende leden van onze vereniging. De opnamen hebben we tijdens een van de inloopochtenden kunnen zien. Deze uil was door de kou in Scandinavië op de vlucht geslagen en had zijn heil dus in Nederland gezocht. Sperweruilen zijn helemaal niet dik gezaaid en in de uitgestrekte bossen maar moeilijk te ontdekken. Zelfs in Nederland is het al moeilijk uilen te spotten. Maar nu zat hij daar kennelijk op ons te wachten en liet hij zich heel duidelijk horen. Hoe dichtter we bij hem kwamen hoe luider hij tekeer ging. Opeens hoorden we ook het geluid van jonge uilen, maar deze wisten zich heel goed te verstoppen. We hebben ze dan ook niet te zien gekregen. Het werd al laat in de avond en

dat betekent, dat je goed op de hoede moet zijn en rekening moet houden met overstekend wild. Dit was geen overbodige raadgeving, want tijdens onze terugtocht kregen we nog twee Elanden langs de weg te zien.

Tijdens een volgend bezoek aan het bezoekerscentrum maakten we kennis met een van de dienstdoende in dit centrum en met een Franse stagiaire. We spraken af, dat ze ons 's-avonds van de camping zouden ophalen en dat

we gezamenlijk naar een meer zouden rijden, dat goed in de bossen verscholen lag. We zouden het zelf niet ontdekt hebben en het was een welkome verrassing te midden van deze uitgestrekte bossen. Achtereenvolgens zagen we Kuifduikers, Wintertalingen, Kraanvogels, Dwergmeeuwen, Kemphanen, Groenpootruiters, Kieviten, Watersnippen, Tafel-eenden, Smienten, Bosruiters, Wilde zwanen, Goudplevieren, Brilduikers, Krakeenden, Witgatjes, Taiga Rietganzen, Barmsijzen en Raven.

Het Ansjömeer en omgeving

De volgende dag trokken we verder naar de camping in

Duved, vlak bij het grootste wintersportcentrum van Zweden in Are. De volgende morgen gingen we direct naar het Ansjö meer, waar we van drie jaar geleden zulke goede herinneringen aan hebben. Hoewel we er heel veel zagen, misten we toch enkele bijzonderheden, die we destijds, ondanks het slechte weer, wel gezien hadden. Het ging hierbij o.a. om een groep Taigagaaien, Grauwe Franjepoten en Goudvinken. Dit was misschien te wijten

Eland

aan het feit, dat het voorjaar ook hier al zo'n drie weken eerder was dan normaal. De balts was al aardig op z'n retour. Niettemin zagen we toch enkele leuke soorten zoals een Roodkeelduiker, Dwergmeeuwen, baltsende

Kemphanen, een Zwarte Ruiter, een paartje Regenwulpen, een Grote- en een Zwarte Zee-eend en enkele Kraanvogels. Langs de rand van het meer waren opvallend veel Spotvogels te horen. De eigenares van de camping vertelde ons, dat zij vlak bij haar woning in het plaatsje Ottsjö waarschijnlijk een Laplanduil had gezien. Wij de volgende dag er op af. Onderweg moesten we een poosje stoppen voor enkele Rendieren, die geen haast hadden om ons doorgang te verlenen, maar uiteindelijk bereikten we het plaatsje Ottsjö, waar we zouden gaan rondwandelen in de hoop de Laplanduil te zien. Het was een leuke wandeling, waarbij we verschillende soorten vogels hebben gezien, zoals enkele Kepen, Raven, Zwarte mezen, Paapjes, Spotvogels, Koperwieken en Kramsvogels. Maar nog geen Laplanduil! Plotseling hoorden we een bekend alarmgeluid, weliswaar niet afkomstig van de Laplanduil, maar van de Sperweruil. Een jawel, daar zat er weer een, luid en duidelijk. Dit was dan onze tweede waarneming van deze bijzondere uil.

Sperweruil bij Ottsjö

Toen we naderhand verslag uitbrachten aan de campingeigenares moest zij toegeven, dat zij ook niet precies meer wist of de bewuste uil een Laplanduil geweest was. De volgende dag reden we in de richting van de Noorse grens en we stopten even bij het plaatsje Handöl, waar een vogelwaarnemingsstation gevestigd is. Bij dit station staat ook een grote vogelkijktoren, vanwaar we een mooi uitzicht hadden over de andere kant van het Ansjömeer. We hadden daar weliswaar geen nieuwe waarnemingen, maar toch hoorden we opeens een vertrouwd geluid. En warempel, daar zat weer een Sperweruil in de bomen naast de vogelkijktoren. Dit was dus de derde keer! Van daar reden we nog een stuk de bergen in tot aan een parkeerterrein. Daar liepen we nog een stuk omhoog totdat we vanwege de sneeuw niet verder konden. Onderweg zagen we nog enkele Barmsijzen en een Morinelplevier. Terugrijdend naar beneden hoorden we een Blauwborst zingen.

Omgeving van Kallsedet in de provincie Jämtland

Langzamerhand werd het tijd om naar het hoogste punt van onze reis te gaan n.l. naar de camping bij het plaatsje Kallsedet. Deze camping, gerund door een Nederlands echtpaar, ligt heel mooi langs een groot meer. Vanuit onze caravan konden we hier prachtig op uitkijken.

Auerhoen

Jammer was wel, dat door campingasten veel op dit meer werd gevestigd, zodat het vogelleven hier vrij beperkt was. Desondanks kregen we zo nu en dan Bontbekplevieren en Grote- en Middelste Zaagbekken te zien. Een keer kwam er zelfs een Roodkeelduiker aanvliegen. Tijdens de avond maakten we een rondrit in de omgeving, waarbij we o.a. een vrouwtje Auerhoen en een Das te zien kregen. De dagen erna maakten we verschillende tochten, waarbij we wederom een vrouwtje Auerhoen mooi konden waarnemen. Verder een paartje Waterspreeuw, dat druk aan het voedsel verzamelen was voor hun jongen. Een klap op de vuurpijl was wel de Steenarend, die, zittend op een rots, zich heel mooi liet bekijken. Opmerkelijk was, dat hij vlak bij een kraal zat, waar de Rendieren tegen de winter hier verzameld worden. Kennelijk voelen zij zich hier veilig voor andere belagers. Wat verder opviel was het betrekkelijk grote aantal Koperwieken, die soms luid in de bomen zaten te zingen. Zo zwijgzaam als ze bij ons in de winter zijn, zo opvallend is hier hun zang in het voorjaar en zomer.

Waterspreeuw

Bovendien is hun zang heel afwisselend en we hebben verschillende malen toch goed moeten luisteren of we hier wel met Koperwieken te maken hadden. Het is trouwens toch heel bijzonder om hier vogels te ontmoeten, die we bij ons alleen 's winters te zien krijgen. Kleur en zang zijn dan soms heel anders. Inmiddels begon ook de plantengroei hier op gang te komen. De bosanemoontjes stonden hier in juni nog heel mooi in bloei, terwijl ze in Nederland al ruim twee maanden uitgebloeid zijn. Verder verschenen overal de

blauwe- en gele moerasviooltjes, de Zevenster, het Linnaeusklokje en het Zweeds kornoelje. Hele bermen waren prachtig gekleurd. Het leven barstte nu echt los. Ook kwamen nu op veel plaatsen de eerst orchideeën, meestal een variant van de Rietorchis.

Op weg naar Öland

Hierna begon onze terugtocht naar het zuiden. Via Orsa bij het Siljansmeer en het Takernmeer, waar we twee dagen verbleven, zakten we af naar het eiland Öland, dat we al een paar keer eerder bezocht hebben. Desondanks biedt dit eiland ons steeds weer verrassingen. Ons verblijf was daar op de Ottenby Camping, een goede uitvalsbasis voor verschillende vogeltochtjes. Verder kun je daar ook goed fietsen zoals bijv. naar het zuidelijkste puntje van Öland, de vuurtoren De Lange Jan. Vlak bij de camping ligt een vrij uitgestrekt oud bosgebied, dat leuke verrassingen opleverde zoals een Withalsvliegenvanger, de Kleine Vliegenvanger, de Grauwe Vliegenvanger, de Geelgors, de Grauwe Klauwier, de Gekraagde Roodstaart en de Roodmus. Een andere bijzonderheid was de Sperwergrasmus, die we de volgende dag te zien kregen langs de zgn. Koning Gustavsmuur, die het jachtgebied van koning Gustav in de 17e eeuw omheinde. Niet ver van onze camping ontdekten we een mooi orchideeënveldje, waar we achtereenvolgens vele honderden Muggenorchissen en Welriekende nachtorchissen vonden. Daartussen stonden

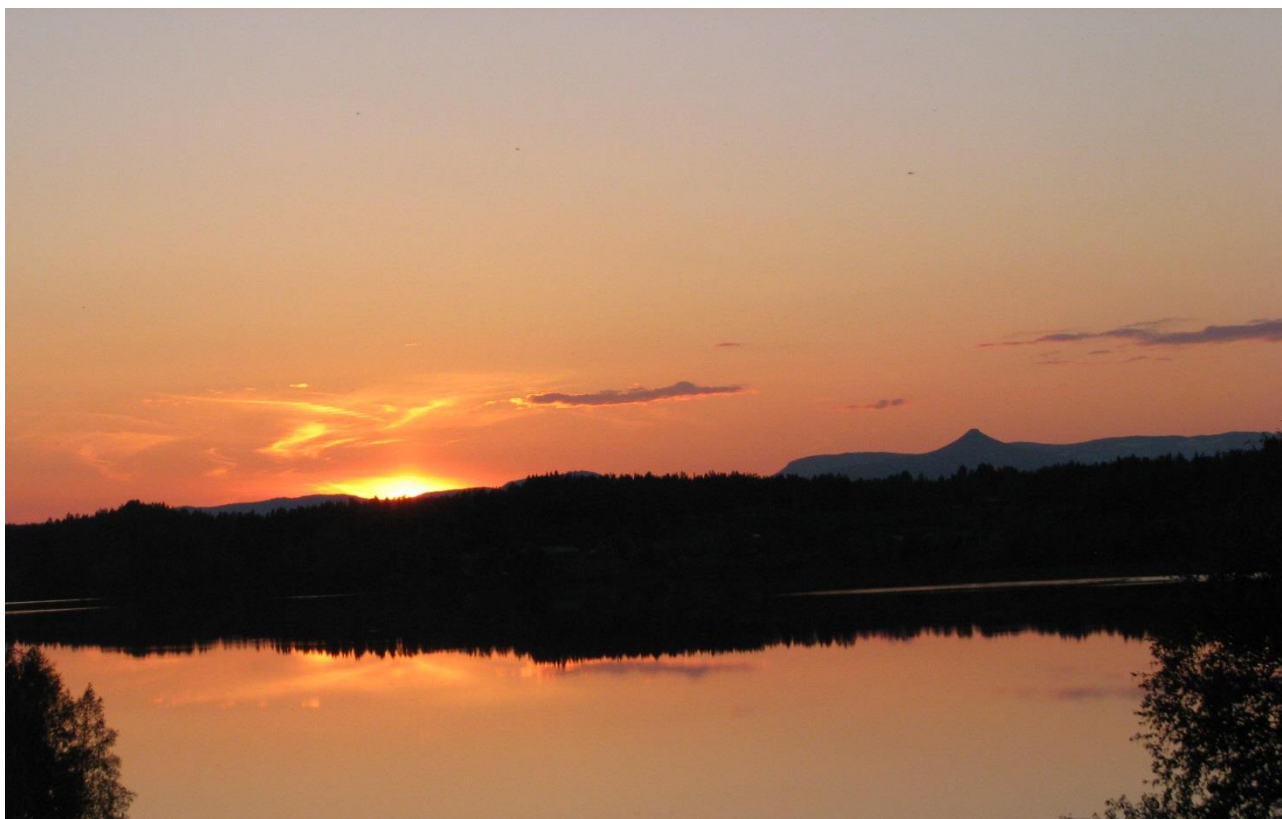

Sperwergrasmus

nog exemplaren van de Vleeskleurige orchis, de Vliegenorchis, de Keverorchis en de Honingorchis. De Zeearend, waarvan er op het eiland Öland al 15 paar broeden, hebben we maar heel even gezien.

Aldus werd het langzamerhand tijd om naar huis te gaan, weliswaar gewapend met een aantal mooie herinneringen. Via de Beltbrug en het veer Rodby-Puttgarden bereikten we uiteindelijk weer ons land tegen het einde van de maand juni.

Foto's: Dineke en Kees

Middernachtzon in Zweden

LOFOTEN

Maaïke en Hein Verkade

Het was even zoeken in de aantekeningenboekjes maar uiteindelijk toch gevonden. Op 30 oktober 2003 staat daarin geschreven:

'Boven huis: prachtig NOORDERLICHT gezien! Ca 22.30 heldere dieprode 'kegel' aan de westelijke hemel met lichtgele diagonale strepen erin, daarna lichtgroene en roze vlekken aan de hemel. Ca 0.00 uur felgroene hemel onder de Poolster met lichtere 'golven' erin'.

Het was een bijzonder spektakel, dat je graag met anderen deelt; dus stonden even later mijn ouders ook op het dak aan de van Limburg Stirumstraat. Dick en Coby Passchier waren vanaf de Weteringkade boven het oude Jan Verwey Natuurcentrum getuige van de lichtshow.

De tijd verstreek in de hoop dit nog eens te zien.....maar daarop is in Nederland weinig kans.

Tien jaar later valt ons oog op een reis met kans op Noorderlicht op de Lofoten in Noorwegen. In maart 2014 staan we op Schiphol en vertrekken richting het noorden. Na een paar keer overstappen zitten we uiteindelijk in een soort vliegende bus waarin de stewardess niet eens rechtop kan staan. Je hoeft nog net je kaartje niet te laten knippen. Het is inmiddels ook duidelijk wie er nog meer richting het noorderlicht reizen. Het zijn er twaalf, allemaal uit Nederland.

De eerste vogel, die we na de landing, zien is een Zeearend. Hij valt direct op in het besneeuwde landschap. Bij aankomst is het bijna donker maar we ruiken, dat we vlak bij de oceaan staan. Het is kraakhelder en dus wordt er druk gespeculeerd over de kans dat we het noorderlicht gelijk de eerste avond al kunnen zien. En jawel, de lucht wordt steeds groener en het licht is verrassend beweeglijk. Met een vrij uitzicht naar de noordelijke hemel is het een perfecte plek om het bijzondere lichtverschijnsel waar te nemen. Tevreden liggen we een uur later op één oor, dromend over wat ons verder die week nog te wachten staat.

De volgende ochtend hebben we een wijds uitzicht vanuit onze slaapkamer over de Atlantische Oceaan. Nog voor het ontbijt loop ik buiten in het besneeuwde landschap met een strakblauwe lucht. Het is windstil en de thermometer staat op min acht. De Spreeuwen zijn net terug en zingen druk vanaf de electriciteitspalen. Overal laten de Koolmezen zich horen en de Goudvinken zitten fier in de toppen van de sparren in de ochtendzon. Boven zee opvallend veel Zilvermeeuwen en op de rotseilandjes paartjes Grote Mantelmeeuwen. Verderop zit nog meer..... maar dat is met een gewone verrekijker niet op naam te brengen. Het maakt wel nieuwsgierig.....overvliegende vogels zijn steeds Bonte Kraaien of Zeearenden.

Zeearend

Net op tijd terug schuif ik aan bij het ontbijt. Onze gastvrouw Marijke kondigt aan dat het ideaal weer is om met de boot de oceaan op te gaan richting de fjorden. De boterhammen vliegen naar binnen en even later staan we in het haventje bij de 'Stabben' waar Frans ons met een brede grijns opwacht. Het is een pittoreske houten vissersboot, die vlak na de Tweede Wereldoorlog is gebouwd.

Frans en Marijke zijn een stel nuchtere vrijbuiters die na hun zwerftochten over de noordelijke zeeën op de Lofoten hun ideale vaste stek hebben gevonden. Het grote zeeschip werd vervangen door de 'Stabben' die door Frans werd opgeknapt. Een groot negentiende-eeuws houten pand werd omgebouwd tot gastenverblijf en kreeg de naam 'Kristine Moen huset'.

Als het weer het toelaat vaart hij er met zijn gasten op uit. Voordat we vertrekken moet eerst het rondlopende dek sneeuwvrij worden gemaakt. Als alles in orde is gaan de trossen los. Het enige geluid komt van de pruttelende motoren.

Noorderlicht

In het haventje vliegen wat Drieteenmeeuwen, Kokmeeuwen, een Stormmeeuw en nogal verrassend, de eerste Bontbekplevier. Buitengaats wordt snel duidelijk wat de verre stipjes op zee van vanmorgen zijn. Overal vliegen groepjes IJseenden en Eidereenden voor de boot op. De IJseenden zijn schuwer dan de eiders. De laatste worden nauwlettend in de gaten gehouden, want je weet maar nooit of er soms een verdwaalde Koningseider tussen zit. En dat lukt sneller dan gedacht. Regelmatig zien we mannetjes in prachtkleed, vrijwel steeds in

dek. Vanavond verse vis op tafel en het afval gaat weer overboord. Daar komen de Zilvermeeuwen op af. Dit trekt vervolgens de aandacht van de Zeearenden. De onvolwassen vogels komen als eerste naar beneden maar het lukt hen niet om het visafval uit het water op te pikken. Dan verschijnen de adulte Witstaarten die feilloos al het eetbaars uit het water opvissen. Aan alle kanten van de boot scheren nu Zeearenden. De Steenarenden kijken toe vanuit een hoge boom.

's Avonds wordt deze topdag nog eens uitgebreid

Koningseider in groepje gewone eiders

groepen gewone eiders. De stevige tomatensoep van Marijke gaat als welkome opwarmer naar binnen. Dan verschijnen er duikers aan de horizon. Frans heeft ze vanuit zijn hooggelegen stuurhut als eerste in de gaten. We varen naar ze toe en het blijken allemaal Geelsnavelduikers te zijn! Gelukkig zijn ze veel minder schuw dan de IJseenden en laten zich prachtig zien. Zij zijn allemaal nog in winterkleed. Het lukt niet om er ook maar één IJsdruiker tussen te vinden.

Even verder varen we richting de kust. Op een eilandje zitten twee grote vogels, volgens Frans Zeearenden, maar voor mij nog even te ver. Wat ik niet weet, maar Frans wel, is dat daar altijd twee Zeearenden zitten, naast de ingang van de prachtige fjord, die wij binnenvaren. Er verschijnen meer Zeearenden, allemaal hoog in de lucht. Twee vogels zetten mij op het verkeerde been. Op enige afstand nog een raadsel maar dichterbij blijkt het een paartje Steenarenden te zijn en dat boven de oceaan! Zij voegen zich bij de anderen en even later hebben we acht Zeearenden en twee Steenarenden in één kijkerbeeld. We gaan voor anker en Frans gooit een lijntje over boord. Voor we het weten ligt er een aantal kabeljauwen op het

gefileerd boven de dampende kabeljauw. Maar veel tijd om na te genieten is er niet want de lucht wordt weer groen. Het is druk in het schoenhok en de statieven kletteren tegen elkaar. Even later knisperen we door de sneeuw en er wordt druk gefluisterd welke sluitersnelheid het beste is om het noorderlicht vast te leggen. Je blijft bezig want de vormen en kleuren van het licht veranderen steeds. De weerspiegeling in het oceaanwater geeft een extra dimensie.

De dagen die volgen worden gevuld met wandelingen in de omgeving. Op zeeniveau levert dat vooral Moerassneeuwhoenders, eindeloze rekken met stokvis en glijsporen van Otters op. Er ligt een oud bootje op het droge waar Frans alweer een volgend project in ziet. Wij fotograferen ons intussen lens.....

In de bergen is het Korhoen verrassend talrijk. De wind steekt op. We schuilen in een grot om onze boterhammen op te eten. Bij terugkomst in ons onderkomen jaagt er een sneeuwstorm kracht negen vanuit het noordoosten. Marijke heeft ondertussen een uitgebreide maaltijd bereid die gierend naar binnen gaat. We zijn benieuwd naar het weerbericht voor de volgende dag. Het eerste

Henningsvaer

wat we op de Noorse TV zien is de Beeklaan in Noordwijk waar Obama in zijn zwarte limousine overheen zoeft..... de wereld draait gewoon door..... Maar het weer ziet er toch weer goed uit voor de volgende dag.

Dit betekent al vroeg inschepen voor een vaartocht naar de oostkant van de Lofoten. Op volle zee zijn de IJseenden en eiders weer present, nu met meer Koningseiders daartussen. Vandaag laten ook de zee-eenden zich zien. De Grote Zee-eenden zijn in de meerderheid. Maar de duikers zijn nu allemaal IJsduikers.....twijfel over de determinatie slaat toe..... Hoe dan ook, het wordt steeds weer bevestigd. Navraag bij Frans leert dat de zee hier veel dieper is dan tijdens de vorige trip. Oh dan is het zeker net als met de Roodkeelduikers, die veel met hun opgewipte ondersnavel over de zeebodem vissen?! De ondersnavel van de Geelsnavelduiker is ook wat omhoog gebogen.

IJsduikers zouden met hun rechte snavel wat dieper water prefereren. Mijn uitleg gaat er in als zoete koek, maar ik heb eigenlijk geen idee of het klopt.

We varen oostwaarts tussen de eilanden door en overal zwemmen en vliegen groepjes Middelste Zaagbekken, Drieteenmeeuwen en Kuifaalscholvers, soms met een enkele gewone Aalscholver ertussen. Zeearenden, die ook hier op de toppen van de rotseilandjes zitten, krijgen wat minder aandacht, je ziet ze overal.

We meren aan in Henningsvaer, een kleurrijk vissershaventje met veel bedrijvigheid. Het is hoogseizoen voor de kabeljauwvangst en vissers uit de hele noordkop van Noorwegen zijn hier nu actief. Bijna zit er een Koningseider tussen wal en schip.

Op de terugweg varen we over een spiegelgladde zee. We zitten boven de poolcirkel, maar de jas gaat uit want je voelt het voorjaar. Je waant je in mediterrane streken.....een vleugje wind ontuchttert je.

‘Ons’ *Kristine Moen huset* komt in zicht. We krijgen er uitleg van Frans over zijn museum. Onder het genot van een goed glas whisky vertelt hij over zijn favoriete plekken om te jatten. Grote walvisbotten, scheepsonderdelen en mooie verhalen vullen de wand en de tijd.

En die tijd is al weer voorbij! De week is omgevlogen en we starten de lange terugreis, eerst door een prachtig sneeuwlandschap, dat later in het vliegtuig, langzaam overgaat in de vertrouwde groene en bruine tinten. We zijn weer thuis.

Terug gaan we zeker, maar niet al te snel; we teren eerst nog even op onze mooie herinneringen.

Noorderlicht

VERTROUWELIJK

Misschien heb ik het mis, maar het lijkt wel of vogels minder schuw worden. Natuurlijk zochten Huismussen en Ooievaars altijd al het dorp en de stad op, maar de meeste vogels bleven bij ons mensen uit de buurt. Dat het verandert, geldt zeker voor meeuwen en Kauwen. Als ik 's morgens mijn loopje over het strand maak willen de Zilvermeeuwen langs het zeekantje wel een stapje opzij doen, maar van harte gaat het niet. Diezelfde 'zilver' presteren het om een net gekocht zakje patat of een ijsje uit je hand te grissen. Naast meeuwen zoeken ook veel kauwen naar voedsel op het strand en lopen daarbij haast over je schoenen.

Kort geleden maakte een Ooievaar het met het vertrouwd raken met mensen wat al te bont. Bij een bewoonster van Boeckhorst stapte dit beest de keuken binnen, op zoek naar een lekker hapje. Zelf beleef ik de laatste weken veel plezier aan een Vlaamse Gaai. Mijn

buurmeisje Anna vond de vogel als nestjong en bracht het beest geduldig groot. Karel (zo wordt hij of zij genoemd) i scharrelt nu door onze tuinen en wipt zo nu en dan onze bijkkeuken binnen.

Om nog even op de Ooievaars terug te komen, voor Noordwijk is het nog steeds geen algemene gast. Wel zag ik er laatst twee op een weiland bij Sancta Maria en daar worden ze meer gezien, maar broeden willen ze er niet. Tot tweemaal toe is achter Offem een nest op een paal geplaatst, echter zonder resultaat. Alleen een Nijlgans maakte er gebruik van. Ook over het broeden van Ooievaars in vroeger tijden is niet veel bekend. Op oude prenten van het dorp zijn ze nooit afgebeeld; alleen zou er ooit een stel gebroed hebben bij de boerderij van Parlevliet in De Klei. In Den Haag ligt dat anders. Nu broeden ze rondom de stad en kun je ze zelfs vanaf de snelweg bewonderen. Volgens oude gegevens was de ooievaar ook in de binnenstad een geziene gast. Niet voor niets heeft de stad de vogel in het wapen staan. Over die stadsooievaars van de hofstad is een leuk boekje gemaakt: *OP HOGE POTEN*. Daarin staat een foto van een Ooievaar die op de vismarkt de restjes opruimt. Wat betreft de kauwtjes: zij werden wel eens uit het nest gehaald en als 'tamme kraaien' gehouden. Over de Kraai van Jan Verwey is door de zuster van Jan en de kunstenaar Leon Senf een prentenboek geschreven en getekend.

Het is wel duidelijk dat het gedrag van sommige vogels verandert. Dat ze zich aanpassen aan veranderende omstandigheden. Meeuwen, Visdiefjes en Scholeksters broeden niet meer in de duinen, maar op de platte daken van bedrijfsgebouwen. Daarnaast zorgen ze voor overlast in dorpen en steden. We hebben dat wel aan ons zelf te danken. De komst van de Vos is geen strobreed in de weg gelegd en we springen slordig om met de resten van onze welvaart. We krijgen wat dat betreft een koekje van eigen deeg.

W.Andelaar

Ooievaar tussen de visbanken in de Schoolstraat. Ansichtkaart uit ca. 1900. Tot 1902 hielden gekortwiekte ooievaars de vismarkt schoon door visresten en ongedierte als ratten, muizen en insecten op te eten. Collectie Haags Gemeentearchief.

Landelijke Dag 2014

Zaterdag 29 november

De Reehorst, Ede

De Reehorst in Ede is eind november opnieuw de place to be voor vogelaars en andere natuurliefhebbers. Want Sovon Vogelonderzoek Nederland houdt daar voor de 2^e maal op rij haar Landelijke Dag!

De Reehorst is een uitstekend bereikbare locatie vrijwel naast station Ede-Wageningen met comfortabele lezingenzalen en een professionele uitstraling.

Als vanouds is de programmering gevuld met boeiende lezingen in diverse zalen en natuurlijk een uitgebreide informatiemarkt.

De dag is bedoeld voor iedereen met een hart voor vogels en natuur.

Programma:

- **Uitgebreide informatiemarkt** met tal van kortingen en voordeeltjes
- **Lezingen** in vijf zalen
- Aandacht voor **Jaar van de Spreeuw (2014)**
- **Jeugdprogramma** (voor 8-14 jarigen)

De organisatie is in handen van Sovon i.s.m. Vogelbescherming Nederland en de Nederlandse Ornithologische Unie (NOU).

Houd de Sovon-website www.sovon.nl/ld in de gaten voor het definitieve programma!

Tot zaterdag 29 november!

Jeroen van Zuylen
Coördinator Landelijke Dag '14

Landelijke Dag 2013

Laat het donker tijdens de Nacht van de Nacht

Nederland is een van de meest verlichte landen van Europa. Overmatig gebruik van verlichting brengt veel nadelen met zich mee, zoals licht- en energievervalsing, ontregeling

van flora en fauna, aantasting van de gezondheid en verstoring van het nachtelijke landschap. Om u te laten ervaren hoe mooi een duistere nacht is en om aandacht te vragen voor de gevolgen van lichtvervalsing, organiseren de Natuur- en Milieufederaties in de nacht van 25 op 26 oktober de Nacht van de Nacht.

Oorzaken van lichtvervalsing

In Nederland is het nagenoeg onmogelijk om nog plekken te vinden waar de hemel echt donker is. Vooral kassen, sportvelden, en openbare verlichting zorgen voor veel nachtelijke verlichting. Veel bedrijven laten 's nachts de reclameverlichting aan of doven uit veiligheidsoverwegingen de verlichting in kantoren niet. Ook worden monumenten vaak verlicht met grote schijnwerpers, waardoor niet alleen het monument maar ook de hemel erboven verlicht wordt.

Gevolgen van lichtvervalsing

Een overdaad aan kunstlicht heeft directe effecten voor de flora en fauna in Nederland. Zo kan kunstmatige nachtelijke verlichting zorgen voor verstoring van de oriëntatie van dieren. Een voorbeeld zijn de vele trekvogels die rondjes vliegen rondom de booreilanden omdat zij aangetrokken worden door het felle witte licht. De vogels verspillen hierdoor hun beperkte energievoorraad waardoor zij niet in staat zijn de overkant te halen en verdrinken. Ook wordt de jaarlijkse cyclus van planten verstoord door kunstlicht. Zo kan de bloei eerder plaatsvinden of de bladuitval juist later.

Minder en anders verlichten

Met de Nacht van de Nacht roepen de Natuur- en Milieufederaties iedereen op nog eens goed te kijken naar de nachtelijke verlichting in hun omgeving en waar mogelijk onnodige verlichting te doven. Vaak kunnen negatieve effecten van nachtelijke kunstlicht ook verminderd worden door een andere manier van verlichten. Zo worden de booreilanden van NAM nu met blauw licht verlicht, waardoor trekvogels nauwelijks aangetrokken worden. Ook zien we steeds meer innovatieve oplossingen, zoals reflecterend asfalt op snelwegen waardoor de hoeveelheid openbare verlichting verminderd kan worden.

Nacht van de Nacht

Tijdens de Nacht van de Nacht kunt u ook zelf ervaren hoe mooi een donkere nacht is. Op honderden plaatsen in Nederland vinden tijdens de Nacht van de Nacht duistere activiteiten plaats. Verhalen bij het kampvuur, avondwandelingen, speuren naar nachtdieren, sterren kijken, varen in het schemerdonker, workshops nachtfotografie en nog veel meer. Vorig jaar bracht het evenement ruim 30.000 mensen op de been tijdens de langste nacht van het jaar. Kijk op de website www.nachtvandenacht.nl voor duistere activiteiten bij u in de buurt.

Over de Natuur- en Milieufederaties

De Nacht van de Nacht wordt georganiseerd door de Natuur- en Milieufederaties. De provinciale federaties zetten zich in voor een schoon milieu, een rijke natuur en een mooi landschap in de twaalf provincies. Dit doen we samen met meer dan 1.000 aangesloten natuur- en milieuorganisaties en duizenden vrijwilligers. Informatie over ons werk en onze organisatie vindt u op www.natuurenmilieufederaties.nl.

Sonja Raaijmakers

Foto: Christian Reusch

Waarnemingen april, mei, juni 2014

Peter Spierenburg

Waarnemingen zijn overgenomen van www.waarneming.nl. Hier is een volledig overzicht is te vinden van de vogels die deze maanden in ons waarnemingsgebied zijn waargenomen.

Kroos

Eenden ploegend door een dikke laag kroos. Dat was dit jaar op veel plaatsen het beeld van de sloten en watergangen. Na de zachte winter kwam de groei van kroos al vroeg op gang. Voor het waterleven in de sloten kan dit een probleem zijn. Een dicht kroosdek verbruikt de zuurstof in het water en maakt het zuurstofloos. In de winter als er ijs ligt gebeurt het wel eens dat vissen door zuurstofgebrek naar de oppervlakte worden gedreven. Ze happen dan lucht en water naar binnen om te overleven. Dat is dan een buitenkans voor reigers die zich verzamelen rond zo'n wak waar dit gebeurt. Jan Hendriks wist een zomerse variant hierop te fotograferen. Hij fotografeerde een Blauwe Reiger die tussen het kroos een stevige baars wist te vangen. Wellicht had deze vis zich aan de oppervlakte gewaagd om lucht te happen, vanwege zuurstofgebrek onder het dichte kroosdek. Onderzoek van de Wageningen Universiteit liet vorig jaar zien dat zachte winters inderdaad leiden tot overmatige kroosgroei. Met een

stijging van de gemiddelde temperatuur tussen november en maart met 1°C komt de kroosgroei 14 dagen eerder op gang. In het scenario van een opwarmend klimaat zullen we dus steeds vaker de sloten vol met kroos zien.

Goed muizenjaar

De afgelopen zachte winter was goed nieuws voor roofvogels en uilen, maar dan wel indirect. Het jaar 2013 bracht voor veel roofvogels en uilen in Nederland een slecht broedseizoen. Door de koude winter en het late voorjaar waren er weinig muizen. Dit jaar was dat anders. Her en der uit Nederland kwamen er berichten van een overvloedige muizenstand en daarmee veel voedsel voor de opgroeiende jongen van roofvogels en uilen. Rond Noordwijk viel het goede jaar niet speciaal op. Het leek er bijna op dat muizenrijke gebieden elders hier broedvogels hebben weg getrokken. Ransuilen en Torenvalken, die sterk kunnen reageren op een goed muizenjaar, waren net als andere jaren schaars. Van beiden was er maar één zeker broedgeval voor zover bekend. Vooral voor de Torenvalk illustreert dit hoe deze soort is achteruit gegaan. Al vele jaren is de Buizerd hem voorbij gestreefd als meest algemene roofvogel in onze regio. Het broedresultaat van zowel de Torenvalk als de Ransuil was goed. In de kast met Torenvalken zaten maar liefst 5 gezonde, goed

Blauwe Reiger die tussen het kroos een stevige baars wist te vangen. Northgodreef Noordwijk ©Jan Hendriks

doorvoede jongen. Op initiatief van Rob Jansson zijn deze van een ring voorzien. Hopelijk zien we ze geringd en wel terug als broedvogel ergens in de buurt.

*drie Ransuilen 14 juni 2014 in Rijsburg
©Sam en Fietje van der Meij*

Sam en Fietje van der Meij fotografeerden drie jonge Ransuilen in een tuin in Rijsburg. Prachtig gezicht zo'n familie uilen en een mooi broedresultaat. Nu maar hopen dat we volgend broedseizoen alsnog profiteren van de aanwas die dit goede muizenjaar mogelijk heeft gemaakt.

Oeverzwaluw broedt met succes

De Duin- en Bollenstreek is één van de witte plekken op de kaart van de broedvogelverspreiding van de Oeverzwaluw in Nederland. Voor het meest recente broedgeval van Oeverzwaluwen in ons werkgebied moeten we terug tot 1972, toen zich in een zandhoop in de Noordzijdepolder een kolonie van 14 paar vestigde. De broedpoging mislukte omdat de zandhoop werd afgegraven. Dit jaar leek er eindelijk weer een vestiging te zijn. In een berg grond in de Elspeesterpolder hadden zich zwaluwen gevestigd. Op 25 juni waren er 12 bezette broedholten. Helaas strandde ook nu de broedpoging weer snel, want kort daarna werd de hoop afgegraven. Waarschijnlijk hebben deze verstoorde vogels vervolgens hun heil gezocht op een nieuwe locatie: een zandhoop in het bedrijventerrein Gravendam in Noordwijkerhout. Op 12 juli werd hier druk gegraven door de zwaluwen. In totaal maakten ze 9 nestholten. Of de vogels hier wel succesvol zijn moet nog blijken. In de Zwetterpolder vond Hein in juni ook een solitair paar in een zandhoop in het bollenland. Dit laatste paar kon in elk geval ongestoord broeden: het eerste succesvolle broedgeval van de Oeverzwaluw in ons werkgebied. De Oeverzwaluwen hebben dus wel

degelijk interesse in onze regio. Alleen blijft het vinden van een veilige plek nog een probleem.

Schaarse broedvogels

De **Appelvink** lijkt vaste grond onder de voeten te hebben gekregen in ons gebied en verschijnt elk jaar weer op een aantal vaste plekken. Op 4 plekken werd regelmatig een paartje waargenomen (2 in Langeveld, 1 in Noordduinen, 1 St Bavo). De **Zomertortel** had dit jaar minimaal 4 territoria (RJ, PS ea). Dat ze er nog zijn is verheugend, maar tegelijkertijd lijkt de afname zich voort te zetten. Het beeld voor **Engelse Kwikstaart** is waarschijnlijk onvolledig dit jaar, met in elk geval territoria op 3 van de vaste plekken (Zwetterpolder, Hogeveense Polder, Zilkerpolder). De plek in de Hogeveense Polder was al jaren niet bezocht, dus goed nieuws dat deze nog steeds bezet is. De **Blauwborst** had opnieuw een territorium in bollenland in de Hogeveense Polder. Dit keer kon het broeden met zekerheid worden vastgesteld. Op 31 mei was een mannetje een nest jongen aan het voeren. Het nest lag in een perceel narcissen (JD). Ook in de zeereep van de Duindamseslag was t/m 20 mei een zingend mannetje aanwezig (MW). Ook broedde de Blauwborst weer in de Luchter Zeeduinen, getuige een pas uitgevlogen jong op 13 juni (RB). De **Spotvogel** en de **Bosrietzanger** zijn dungezaaid in de Duin- en Bollenstreek en lijken zelfs verder af te nemen. Geen van beide broedde dit jaar op Oud Leeuwenhorst, voorheen een vaste plek. De territoria van de Spotvogel zaten dit jaar alle aan de zuidkant van ons waarnemingsgebied: 2 in de Elspeesterpolder (MK), 1 bij De Krom Katwijk (BB) en 1 bij de Estec (SH). Deze laatste is een nieuwe locatie. Ook de twee territoria van de **Bosrietzanger** zaten aan de zuidkant: 1 in Polder Hoogeweg (JF) en 1 op 's-Gravendijk (AM).

Blauwborst 6 apr 2014 A.W. Duinen ©Marc Kolkman

Silent spring

Het gebeurt niet vaak dat Nederlandse biologen een artikel weten te publiceren in Nature. Dan is er wel iets aan de hand. Nijmeegse onderzoekers toonden aan dat Spreeuwen, Boerenzwaluwen en andere vogels achteruitgaan in gebieden waar het bestrijdingsmiddel imidacloprid wordt gebruikt. In 1962 vestigde Rachel Carson met haar boek Silent Spring voor het eerst de aandacht op de sluipende effecten van het gebruik van bestrijdingsmiddelen op de natuur. Na het verbod op organochloorverbindingen als dieldrin leek het ergste leed geleden en herstelden bijvoorbeeld roofvogelpopulaties zich spectaculair. Maar het artikel in Nature schudt ons weer wakker: het probleem van bestrijdingsmiddelen en andere milieuvreemde stoffen is niet zomaar weg.

Eerder werden we al opgeschrikt door dioxine in eieren van de Tapuit. Dioxine is een persistente stof die bijvoorbeeld vrijkomt bij vuilverbrandingsinstallaties en die zich in de loop van jaren heeft opgestapeld in de voedselketens. In natuurgebieden op zandgronden blijkt de Tapuit via zijn prooidieren een hoge dosis binnen te krijgen. Waarschijnlijk speelt het zelfs een rol in het verdwijnen van de Tapuit uit de duinen. Inmiddels zijn er aanwijzingen dat ook andere jagers op bodeminsecten, zoals de Graspieper, last hebben van de dioxine-erfenis.

De neonicotinoïden, de groep bestrijdingsmiddelen waar imidacloprid toe behoort, zijn een nieuw probleem waarvan we de gevaren nu pas in de gaten krijgen. Neonicotinoïden zijn midden jaren negentig geïntroduceerd. Ze stonden bekend als selectieve middelen die plaaginsecten in voedselgewassen aanpakten, maar andere diergroepen relatief ongemoeid lieten. De laatste jaren is echter veel aandacht gekomen voor bijensterfte en is de relatie met deze middelen gelegd. Doordat ze relatief langzaam afbreken en lang in de bodem en het water aanwezig blijven, worden er veel insecten door getroffen. Nu blijkt dat dit ook bij vogels doorwerkt. Mogelijk is het niet de directe giftigheid, maar vooral het instorten van insectenpopulaties waardoor de vogels in het broedseizoen onvoldoende voer voor hun jongen kunnen aanvoeren. Voor de Boerenzwaluw is dit het meest duidelijk: waar de imidacloprid concentraties in het oppervlaktewater hoog zijn, nemen de zwaluwen af. Dus gaat het niet alleen om de bijen, maar ook de muggen en vliegen die de bulk van het voedsel van de zwaluwen uitmaken.

In het artikel in Nature springt de Bollenstreek er uit als gebied waar de concentraties van imidacloprid in het slootwater hoog zijn. Je zou hier dus zeker een afname verwachten van bijvoorbeeld Veldleeuwerik en Gele Kwikstaart. Het is daarom interessant om de oude tellingen er eens bij te pakken en die te leggen naast de huidige broedvogeltellingen voor de landelijke atlas. Uit de jaren tachtig en van 2004-2008 hebben we gebiedsdekkende gegevens van het bollenland, verzameld voor de (tweede) Vogels van Noordwijk en van 2004 tot 2008 voor 'Tussen Tulpen en de Zee'. Voor de atlas heb ik de afgelopen twee jaar in twee blokken van 5x5km weer een flink deel van het

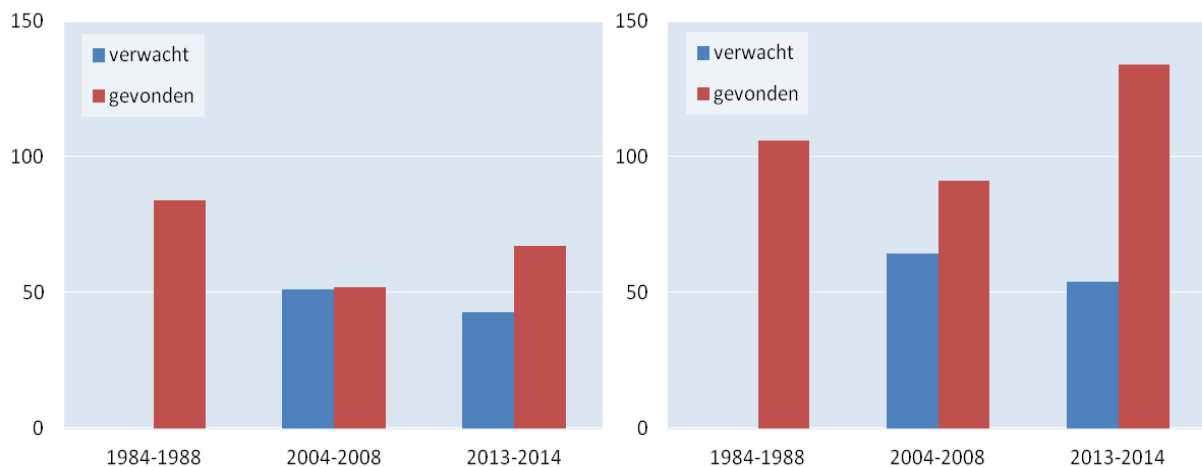

bollenland bezocht en zoveel mogelijk territoria opgezocht. Dat is minder intensief dan een volledige broedvogelinventarisatie, maar kan toch een indruk geven.

De inventarisatie van 1984-1988 vond plaats vóór de introductie van neonicotinoïden, de andere twee erna. In de studie in Nature vonden onderzoekers een afname van 3,5% per jaar. Over een periode van 20 jaar (sinds midden jaren negentig) kan dat een afname van wel 50% betekenen. In de figuur is die verwachte afname afgezet tegen de getelde aantallen. Te zien is dat in 2004-2008 de afname van Gele Kwikstaart en in mindere mate Veldleeuwerik inderdaad groot is. Het is ongeveer wat je zou verwachten als de bestrijdingsmiddelen de boosdoener zijn. Maar de laatste inventarisatie laat een veel positiever beeld zien: de soorten nemen zelfs toe ten opzichte van de inventarisatieronde van 1984-1988. Nu is dit niet een erg betrouwbare vergelijking (andere methode en maar een momentopname), maar toch lijkt het er op dat de Veldleeuwerik en de Gele kwikstaart het in de Bollenstreek niet onverdeeld slecht doen. Bij dat toch wat onverwachte beeld is het goed om te realiseren waar we vandaan komen. De Bollenstreek heeft een historie van zeer hoog gebruik van bestrijdingsmiddelen. Insectenetende vogels hadden het er altijd al moeilijk. Nu er stapsgewijs minder middelen gebruikt worden zien we feitelijk iets van herstel. Het effect van de neonicotinoïden valt daar waarschijnlijk tegen weg. Verder zijn er ook andere positieve ontwikkelingen in het bollenland. Er ligt vaker land braak en kwekers hebben minder dan vroeger de neiging het land jaarrond helemaal onkruidvrij te houden. Wat bij de telronde voor de atlas wel opviel is dat de Veldleeuwerik het beter doet dan de Gele Kwikstaart. Dat heeft waarschijnlijk te maken met een andere trend, namelijk dat er steeds minder tulpen in de Bollenstreek groeien. Met nieuwe technieken kunnen tulpen tegenwoordig ook in kleipolders geteeld worden. Dat is slecht nieuws voor de Gele Kwikstaart die zijn nest graag onder een breed tulpenblad bouwt. De kwikstaarten zitten dan ook niet meer verspreid door het hele bollenland, maar geconcentreerd in de steeds schaarser wordende tulpenpercelen. Zo blijft het steeds weer een uitdaging om toe- of afname van een soort te begrijpen, zeker als je op lokale schaal kijkt. Dat maakt het des te indrukwekkender dat de onderzoekers in het artikel in Nature daar één aspect zo duidelijk en overtuigend uit hebben weten te lichten: niet alleen bijen lijden onder neonicotinoïden maar ook op de vogelstand heeft het een ontwrichtend effect.

Aantal territoria van Gele Kwikstaart (links) en Veldleeuwerik (rechts) in bollenland van atlasblokken 2457 en 2458

Toelichting: het gaat om een selectie van 875 ha redelijk goed geïnventariseerd en vergelijkbaar met eerdere tellingen. Naast het gevonden aantal territoria is een verwacht aantal weergegeven op basis van een jaarlijkse afname van 3,5 % over 15 (1984-1988) en 20 jaar (2013-2014).

Gele Kwikstaart 14 mei 2014 Voorhout – Elsgeestepolder © René van Rossum

Maandoverzicht

april

Na de record zachte winter bleven ook in april de temperaturen bovengemiddeld. In de eerste helft van de maand voerde een zuidoostelijke stroming warme lucht aan vanaf het Europese continent. In het midden van de maand draaide de wind even naar het westen en kwam de temperatuur rond normale waarden uit. Daarna overheerste bracht de oostenwind weer relatief warme dagen, met enkele zomers aandoende stortbuien.

De zuidoostelijke stroming bracht een vroege aankomst van **Braamsluiers**, die op hun oostelijke trekroute blijkbaar gunstige omstandigheden hadden getroffen. De eerste zong op 2 april in de Noordduinen (JH). Ook de **Grasmus** was vroeg met de eerste op 3 april op het terrein van de Noordwijkse Golfclub (JS). In het begin van de maand waren er een aantal goede dagen met eendentrek.

Op 1 april vlogen twee vrouwtjes **IJseenden** langs (JD). Op 3 april trokken er 90 **Slobeenden** langs en op 5 april 577 **Wintertalingen** en 20 **Pijlstaarten** (JD). Een **Kleine Burgemeester** was de hele maand regelmatig te zien bij de Binnenwatering en langs het strand van de Coepelduynen tot bij de zeetrekhut (JD, BB ea).

Op 14 april ging het zelfs om twee verschillende vogels (GT). Op 1, 19 en 20 april was er ook een tweedejaars **Grote Burgemeester** aanwezig op het strand van de Coepelduynen (PS ea). Eén van de Kleine Burgemeesters mengde zich een aantal keer in de groep meeuwen die werd aangetrokken door de hopperzuiger die zand voor de kust aan het suppleren was.

Op 13 april liep het aantal **Stormmeeuwen** achter de hopperzuiger op tot 1000 en het aantal **Kokmeeuwen** tot 1500 (PS). Op dezelfde dag bereikte de doortrek van **Dwergmeeuwen** een piek en hingen er een groep van 1100 vogels een tijdje voor de zeetrekhut (PS JD).

Vooraf de tweede en de derde week van de maand brachten een aantal aardige soorten voor de zeetrekhut,

zoals 16 **Noordse Sterns**, een **Parelduiker** en een **Kuifduiker** op 11 april, twee Kuifduikers samen met een **Roodhalsfuut** op 18 april en een **Kleine Jager** op 14 april (JD). Op 25 april vlogen 46 **Dwergsterns** en 17 **Zwarte Sterns** langs (HV). Ondanks de oostenwind bleef de trek van steltlopers mager. De **Zomertortel** is zeldzaam geworden. Op 13 april waren er twee aanwezig in Noordrand Noordwijk in de Noordduinen (BS) en op 17 april trok er één over de Noordduinen naar noord (CZ).

De eerste **Sprinkhaanzanger** zong op 11 april in de AWD (RD). De eerste **Koekoek** zat op 20 april in de Westhoek in de AWD (JZ). Ook vloog die dag de eerste **Boomvalk** van het seizoen over de Noordduinen (CZ). 's Avonds trok een **Reuzenster** in de avond over de zeereep naar noord (MW). Dit was de opmaat voor een goede trekdag op 21 april. Er vlogen minimaal drie verschillende **Visarenden** over (JZ, NA ea). Boven de AWD vloog een **Kraanvogel** naar noordoost (JWo). Over de Duindamseslag vlogen 6 **Bosruiters** en een **Strandleeuwerik** (MW). Ook de groepen van 20 en 7 **Beflijsters** in het Wolfsveld in de AWD (OT, JWo) en in de Coepelduynen (GB) waren ongetwijfeld op doortocht. In het Langeveld zong een **Fluiter** (MW). In de dagen er na volgden nog een **Zwarte Wouw** op 23 april over het Wolfsveld (NR) en op 25 april nog eens twee bij elkaar over het Vinkeveld (NA). Op 26 april vloog een **Visarend** over de Hogeveense Polder (WK ea). Ook van andere soorten was een doortrekgolfje te zien. Op 22 april zaten er 10 **Tapuiten** bij de Duindamseslag (KV) en op 30 april 7 in de Coepelduynen (BD). Op 23 april liepen er 6 mannetjes **Engelse Kwikstaart** op de paardenwei bij de Puinhoop Katwijk (JZw, PD). Op 20 april liep er een **Bunzing** in Westhoek in de AWD (JZ). Op 24 april lag er één als verkeerssachtoffer op de N206 ter hoogte van Polder Hoogeweg (NA).

Braamsluiper ©Jan Hendriks

mei

In mei stakte eindelijk de lange reeks van uitzonderlijk zachte maanden. De maand begon in de eerste week met rustig weer onder invloed van een hogedrukgebied. Daarna hadden we tot het midden van de maand wisselvallig weer met lagere temperaturen. Rond 20 mei ging de wind naar het zuidoosten en werd het zomers warm. De maand eindigde met nat en koel weer rond hemelvaart.

De **Kleine Burgemeester** was ook vrijwel de hele maand mei nog aanwezig. Op 26 mei werd hij voor het laatst gezien in de meeuwenzwerm achter de hopperzuiger (JD). Op 1 mei was er nog een **Grote Gele Kwikstaart** aanwezig in de Zilkerpolder (TH). Op 3 mei was er veel doortrek. Bij de Duindamseslag zat een **Paapje** (MW), in de Van Limburg Stirumvallei in de AWD 5 **Tapuiten** en 3 **Beflijsters** (WR). Over zee vloog een **Kleine Jager** langs de Duindamseslag (MW). Ook vloog er dezelfde dag een **Grauwe Kiekendief** over de Langevelderslag (WR) en een **Kleine Zilverreiger** over de Coepelduynen (PD). Op 5 mei trok een **Purperreiger** naar noord over het Vinkeveld (NA). Op de eerdere plek in het Langeveld zong op 8 mei opnieuw een **Fluiter** (KV). Ook in mei viel de steltloper trek tegen. Wel streken er mooi uitgekleurde steltlopers neer op het strand, zoals een **Kanoet** op 13 mei op het noordstrand (HV). Daar zaten die dag ook opvallend veel meeuwen: 1643 **Zilvermeeuwen** en 104 **Grote Mantelmeeuwen** (HV). Op 15 mei vloog een groepje van 3 **Bijeneters** hoog over de Duindamseslag (MW). In de Noordrand Noordwijk in de Noordduinen zat op 16 mei een **Roek** (CZ). In de AWD in de omgeving van het Paardenkerkhof zat op 17 en 31 mei een **Wielewaal** (JZ, JW). Op 18 mei zat hier nog een late **Kramsvogel** (HN). Met het draaien van de wind

naar het zuidoosten rond 20 mei pikten we iets mee van de golf **Wespendieven** die over het land trok. Er vloog er één over de St Bavo op 19 mei en een groep van 7 op 20 mei (MW). Over het Vinkeveld vlogen op 20 mei twee groepjes met in totaal 6 vogels (NA), gevolgd door nog één op 24 mei (NA). Tijdens dit doortrekgolfje vloog op 19 mei ook een mannetje **Grauwe Kiekendief** en een **Smelleken** over de Duindamseslag (MW). Op 16 en 25 mei vloog er een **Visarend** over, de eerste over de Coepelduynen (PD), de tweede over 't Heen Katwijk (BB). Op 22 mei ontdekte Maarten Wielstra een zingende **Kleine Vliegenvanger** in het Langeveld. Het was een nog niet uitgekleurd tweedejaars mannetje en hij bleef één dag. Het paartje **Raven** dat regelmatig te zien was in de noordelijke AWD rondhing zat op 22 mei in het Wolfsveld (BD). Op 30 mei vloog een **Noordse Stormvogel** langs de zeetrekthut (JD). Op 31 mei zong een **Roodmus** bij de Langevelderslag (JK). Op 11 mei werd er opnieuw een **Bunzing** doodgereden, dit keer op de Van Berckelweg bij Boechorst. Op 22 mei was een **Gevlekte Witsnuitlibel** aanwezig in het Langeveld (AR), de eerste waarneming voor ons gebied van deze zeldzame soort. De **Argusvlinder** lijkt ook in ons waarnemingsgebied te verdwijnen. De enige meldingen waren op 16 mei uit de Wouwen in de AWD (AV) en op 19 mei van 's Gravendijck (PS).

Gevlekte witsnuitlibel 22 mei 2014 Langeveld ©August van Rijn

juni

Juni was weer een vrij warme, zonnig maand. Vanaf 6 juni voerde een zuidelijke stroming warme lucht aan. Het pinksterweekend bracht dan ook mooie zomerse dagen. In de tweede helft van de maand lagen de temperaturen onder of beneden normaal. De aanhoudende noordelijke wind bracht koel en bewolkt weer.

Roze Pelikaan 7 juni 2014 binnenwatering Katwijk ©Peter van Duijn

Op 5 juni kwam bij de Duindamseslag een **Nachtzwaluw** uit zee gevlogen en streek neer in de zeereep (MM). De laatste doortrekkende **Tapuiten** zaten op 1 juni in De Blink (JF) en op 7 juni in het Boeveld in de AWD (WR).

Op 7 juni vloog een **Roze Pelikaan** weg uit de Binnenwatering Katwijk (PD). Later vloog deze over de Hogeveenense Polder (PS). Dit is een bekende vogel die is ontsnapt uit een Belgisch vogelpark en af en toe door Nederland zwervt. Het paartje **Raven** zat op 11 juni in Schrama in de AWD (WS). Na de eerdere waarneming bij de Duindamseslag dook er weer twee keer een **Roodmus** op, in het Langeveld op 6 juni (WB) en bij de Duindamseslag op 9 juni (MW).

Op 6 en 22 juni liep er een **Ooievaar** in de Elsgesteerpolder (RF, JF) en op 23 juni in Polder Hoogeweg, voedselzoekend op pas gemaaid hooiland (JD).

Op 6 juni zong een **Vuurgoudhaan** in de Noordduinen (MW).

Op 23 juni liep een **Indische Gans** op het strand van de Langevelderslag (MW). Langs de zeetrek hut vloog op 10 juni een adulte **Drieteenmeeuw** (JD), een zeldzame bezoeker in juni.

Rond 20 juni was er aardige trek van **Bergeenden** langs de zeetrek hut, richting de ruigebieden in de Waddenzee. Beste dag was 21 juni met 257 vogels (JD).

Op 19 juni vloog een groep van 17 **Smienten** langs de zeetrek hut en op 26 juni 2 **Middelste Zaagbekken** (JD).

Op 27 juni zat er een **IJsvogel** bij het Oosterduinsemeer (MW), mogelijk één van de vogels van het broedpaar in de Lageveenense Polder bij Lisse.

Op 7 juni vond Noël Aarts een roepende **Boomkikker** op Willem v.d. Bergh (NA), een nieuwe soort voor ons gebied. De dichtstbijzijnde populatie bevindt zich in Berkheide. Het Overbosch is een goede vleermuisplek. Op 7 juni was zowel de **Gewone Grootoorvleermuis** als **Watervleermuis** aanwezig

(BN). De **Boommarter** wordt steeds vaker gezien in ons waarnemingsgebied. Op 22 juni liet een vrouwtje met drie jongen zich zien bij de Duindamseslag (PK). Op 26 juni staken noordelijker in het dennenbos twee dieren het fietspad over (NA). Ook in de zuidelijke AWD zat een Boommarter met jongen. Ook de Wezel en Hermelijn werden weer eens gezien.

Op 19 juni liep er een **Hermelijn** bij het Zwarte Pad Katwijk (PP) en op 21 juni een **Wezel** in Noordrand Noordwijk in de Noordduinen (PK). Het **Koevinkje** lijkt zich verder uit te breiden in ons gebied. Op 16 juni vloog dit vlindertje op het terrein van de Noordwijkse Golfclub (JD) en op 19 juni waren er 10 aanwezig in Noordrand Noordwijk in de Noordduinen (JSt).

Waarnemers

AM	Annelies Marijn	JH	Jan Hendriks	NC	Nico Rensen
AR	August van Rijn	JK	Jasper Koster	OT	Otto Thomas
AV	Aad van der Voet	JS	Joost van der Sluijs	PD	Peter van Duijn
BB	Bas van der Burg	JSt	J. Stoop	PK	Pascal van Kesteren
BD	Bart Dijkstra	JW	Jan Wierda	PP	Piet van der Panne
BN	Bart Noort	JWo	John van der Woude	PS	Peter Spierenburg
BS	Bas van Schooten	JZ	Jos Zonneveld	RB	Ron Berkhout
CZ	Casper Zuyderduyn	JZw	Johnny van der Zwaag	RF	Rob Floor
GB	Gijsbert van der Bent	KV	Koene Vegter	SH	Sarah Humphrey
GT	Gijsbert Twigt	MK	Marc Kolkman	TH	Thomas van Haaster
HN	Hans de Nobel	MM	Mars Muusse	WB	W. Boelema
HV	Hein Verkade	MW	Maarten Wielstra	WR	Willem Renema
JD	Jelle van Dijk	NA	Noël Aarts	WS	Wim van der Schot
JF	Jaap Faber				

bron: www.waarneming.nl

Koevinkje 16 juni 2014 Noordduinen Noordwijkse Golfclub ©Jelle van Dijk

TELEVISIE- EN RADIO SPECIAALZAAK KOELKASTEN EN WASAUTOMATEN

Joop Faase BV
Prins Bernhardstraat 90
2202 LR NOORDWIJK

T 071 - 361 35 58
F 071 / 362 03 92
E joopfaase@wanadoo.nl

Good morning beautiful

Word beschermer van het Zuid-Hollands Landschap

Tussen vele gebouwen en wegen laat onze provincie zich van haar beste kant zien. U ook? Sta stil bij uw natuur en help ons om de unieke natuur-

gebieden in Zuid-Holland te behouden en uit te breiden. Word nu beschermer van het Zuid-Hollands Landschap. Van ons krijgt u elk kwartaal een gratis tijdschrift.

010-2722222

Zuid-Hollands Landschap
www.zuidhollandslandschap.nl

BESCHERM DE DUINEN

Stichting Duinbehoud geeft 4x per jaar het magazine DUIN uit, met foto's, artikelen en wetenswaardigheden over de duinen. Actuele duinberichten worden regelmatig op de website geplaatst. Hier kunt u zich ook aanmelden als donateur en onder andere gratis een digitaal nummer van DUIN downloaden.

WWW.DUINBEHOUD.NL

bedden
SPECIALIST.NL

beddenspecialist VERKADE

V. Limburg-Stirumstraat 38 2201 JP Noordwijk 071 3612661
www.beddenspecialist.nl/verkade

LinLux

Uw grafisch dienstverlener

...zowel particulier als zakelijk

MultiCopy Katwijk/Noordwijk

De Scheysloot 3, 2201 GN Noordwijk

T 071 408 10 03

E katwijk@multicopy.nl

I www.multicopy.nl/katwijk

MultiCopy Teylingen

Wattstraat 64, 2171 TR Sassenheim

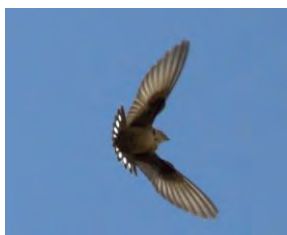
T 0252 21 50 99

E teylingen@multicopy.nl

I www.multicopy.nl/teylingen

MULTICOPY
THE
COMMUNICATION
COMPANY

KOM VOGELN IN DE KAUKASUS

Geheel verzorgde vogel-
en natuurreizen in een
ruige en vogelrijke regio
o.l.v. Nederlandse gids.

Vogelreis Georgië

28 april t/m 10 mei 2015

o.a. kans op 215 soorten vogels

Vogel-, Natuur- en Cultuurreis Armenië

19 juli t/m 1 aug 2015!

incl. culinaire hoogtepunten!

Aanbod, prijzen en data:

www.kaukasusplus.nl

info@kaukasusplus.nl

t. 0031(6)234 60236

Kaukasus Plus Reizen

Reizen met een Plus in de Kaukasus!

www.strandloper.nl

**HEERLIJK
UITWAAIEN
AAN DE KUST**

Natuur bij u in de buurt

Steun natuur en landschap:

Zuid-Hollands Landschap

→ WWW.ZUIDHOLLANDSLANDSCHAP.NL

HET KLEINE REISCOLLECTIEF

kleinschalig verantwoord vertrouwd

Wij organiseren natuurbelevingstochten, kant en klaar of op maat, voor vogelaars en liefhebbers van fietsen, wandelen en kanovaren. Wij zijn er voor kleine groepjes, families en individuele reizigers. Ook organiseren we studiereizen/excursies en groepsreizen. Ter plekke maken we veelvuldig gebruik van kleinschalige accommodaties, vaak gewoon bij mensen thuis. We reizen zoveel mogelijk per trein of minibus naar onze bestemmingen.

Natuur- en Wandelreizen 2014

Polen , ontdek Noord-oost Polen	12-9
Schotland , wandelen over the Isle of Skye	12-9
Nederland , Indian summer op Schiermonnikoog	18-9
Hongarije , Hortobágy, Kraanvogelspektakel	11-10
Engeland , Wandelen door het Lake District	17-10
Bulgarije , in het spoor van Tracische goden	18-10

Wij organiseren reizen in

Albanië	Kroatië	Roemenië	Slowakije
Bulgarije	Montenegro	Schotland	Tsjechië
Engeland	Noorwegen	Servië	Turkije
Hongarije	Polen	Slovenië	Wit-Rusland

Het Kleine Reiscollectief is een initiatief van

Meander reizen

info@hkrc.nl

www.hkrc.nl

085-7853820

ANTIQUARIAAT

Moby Dick

*gespecialiseerd
in natuurboeken*

Schoolstraat 31

2202 HD Noordwijk

Tel. (071) 361 94 98

www.mobydicknoordwijk.nl

DE BESTE Boekverkoop
van Nederland

Online boeken
bestellen?

Sta achter je
Noordwijkse
boekhandel en ga
naar onze webshop

www.boekhandelvandermeer.nl

Vandaag besteld en morgen
overal in Nederland
thuis bezorgd.

L Boekhandel van der Meer
Libris Noordwijk > www.boekhandelvandermeer.nl

ALTIJD WAT TE BELEVEN IN DE VEENWEIDEN

Natuur bij u in de buurt

Steun natuur en landschap:

Zuid-Hollands Landschap

→ WWW.ZUIDHOLLANDSLANDSCHAP.NL